

Tolkning med ondt forsæt

Af Martin Kryhl Jensen

I *Arbejderhistorie* nr. 2 2009 konkluderer Jesper Jørgensen på grundlag af én enkelt sætning i min artikel "Hans Hedtoft og den amerikanske forbindelse" i *Arbejderhistorie* nr. 1 2009, at jeg er eksponent for en "tendens til værdiladede vurderinger baseret på dobbelte standarder."¹ Det er Jesper Jørgensen naturligvis i sin gode ret til at mene, selv om jeg bestemt ikke mener, at det forholder sig sådan – som bekendt kan man som afsender ikke kontrollere, med hvilke øjne modtageren læser det, man har skrevet, og i dette tilfælde lader det til, at Jesper Jørgensen har læst min artikel med ondt forsæt.

Jesper Jørgensen tilskriver mig nemlig i sit indlæg konklusioner, jeg aldrig har draget, måske fordi han fejlagtigt tillægger mig sine egne ikke-underbyggede antagelser. I "Hans Hedtoft og den amerikanske forbindelse" skrev jeg således i det konkluderende afsnit, at Hedtofts kontakter til amerikanerne nok var dybt fortrolige, men at de netop ikke var "odiøse endsige ulovlige".² Dette udsagn bliver imidlertid i Jesper Jørgensens version forvandet til, at Hedtofts samtaler "reelt indebar fortællinger og dobbeltspil over for både Folketinget og befolkningen",³ hvilket er noget nær det diametralt modsatte af, hvad jeg rent faktisk skrev.

Derudover bruger Jørgensen det, som Morten Møller har kaldt "det komparative kneb",⁴ når han klandrer mig for at kritisere DKP's klientforhold til Sovjetunionen og samtidig forsvare Hans Hedtofts kontakt til amerikanerne. For mens der ikke var

noget hverken odiøst eller kriminelt i Hedtofts kontakt til amerikanerne, så indgik der i DKP's økonomiske og politiske afhængighedsforhold til Sovjetunionen og SUKP adskillige strafbare forhold, herunder spionage, sabotage-planer, ulovlig registrering af danske statsborgere samt de hemmelige økonomiske tilskud, foruden hvilke DKP ikke kunne eksistere. Der var en altså en helt afgørende væsensforskel på henholdsvis Hedtofts forbindelse til amerikanerne og DKP's afhængighed af Sovjetunionen, hvilket Jesper Jørgensen blot ignorerer. Beskyldningen om "usaglig slagside" må derfor falde tilbage på Jørgensen selv.

Min artikel handlede i øvrigt – som titlen tydeligt indikerer – slet ikke om DKP, men Jørgensen bruger den alligevel som udgangspunkt for at kritisere mit generelle syn på DKP og de danske kommunister. Hvor Jørgensen i øvrigt kender det fra, ved jeg ikke, da jeg aldrig har skrevet noget videre om emnet.

Jeg vil imidlertid gerne erkende, at jeg ikke er enig i Jesper Jørgensens eufemistiske karakteristik af DKP som *et "selvstændigt dansk parti, der af flere grunde havde en særlig tæt kontakt til Sovjetunionen"*⁵ og som et parti med *"dobbelt patriotisme"*.⁶

DKP var netop ikke et selvstændigt og normalt dansk parti, fordi det både økonomisk og politisk var fuldstændigt afhængig af Sovjetunionens Kommunistiske Parti (SUKP). Uden "guldet fra Moskva" havde DKP ikke eksisteret, selv om det vel at mærke ikke var den økonomiske afhængighed, der dikterede den politiske. Man påtog sig således ganske frivilligt at fungere som den instans, der i Danmark vare-

Debatredaktion:
Karen Westphal Eriksen
Thomas Wegener Friis
Iben Vjff

tog Sovjetunionens interesser. Afhængighedsforholdet fremgik endda helt tydeligt af partiets oprindelige navn "Danmarks Kommunistiske Parti – Sektion af Kommunistisk Internationale". Jørgensen skriver, at han finder bl.a. betegnelsen "sovjetisk filial" for kontraproduktiv, men hvad skal man så kalde et parti, som åbent vedkendte sig at være en dansk sektion/afdeling af det sovjetiske organ Komintern?

Hvis Jesper Jørgensen af en eller anden grund ikke bryder sig om de ord, der flyder fra min pen, kan han studere bind 6 af PET-kommissionens rapport, der på næsten 350 sider beskriver DKP. Bl.a. kan han heri læse, at "DKP blev som en sektion af Komintern styret fra Moskva",⁷ at partiet vigtigste opgave var at forsvare Sovjetunionens interesser, at man efter ordre fra Moskva opbyggede et illegalt apparat samt at DKP loyalt fulgte den skiftende hovedlinje, der blev udstukket fra Kreml.⁸

Jørgensen mener, at DKP havde "dobbelt patriotisme", hvori- mod man i PET-kommissionens rapport ganske nøjagtigt beskriver kommunisternes totale loyalitet over for det sovjetiske diktatur. Selv når denne absolutte loyalitet førte til massive udmeldelser som i 1939 og igen i 1956 forblev man tro.⁹ I konklusionen konstateres det, at DKP gennem hele efterkrigstiden var et af de mest dogmatiske og moskvatro kommunistpartier i den frie verden, og at man loyalt fulgte Moskvaskiftende linje.¹⁰ Alt i alt mener jeg således nok, at man ud fra PET-kommissionens bind 6 kan forsvare at bruge termen "DKP og dets herrer i Moskva."

Noter

1. Jørgensen, Jesper "DKP og dets herrer i Moskva", i *Arbejderhistorie*, nr. 2, 2009, s. 93
2. Jensen, Martin Kryhl "Hans Hedtoft og den amerikanske forbindelse", i *Arbejderhistorie*, nr. 1, 2009, s. 90
3. Jørgensen, Jesper "DKP og dets herrer i Moskva", i *Arbejderhistorie*, nr. 2, 2009, s. 93
4. Møller, Morten "Mogens Fog. En biografi", Kbh. 2009, s. 256f
5. Jørgensen, Jesper "DKP og dets herrer i Moskva", i *Arbejderhistorie*, nr. 2, 2009, s. 94
6. Jørgensen, Jesper "DKP og dets herrer i Moskva", i *Arbejderhistorie*, nr. 2, 2009, s. 94
7. PET-kommissionens rapport, bind 6, s. 31
8. PET-kommissionens rapport, bind 6, s. 31-35
9. PET-kommissionens rapport, bind 6, s. 38f
10. PET-kommissionens rapport, bind 6, s. 339

Den kolde krig er historie

– et svar til Martin Kryhl Jensen om DKP

Af Jesper Jørgensen

Nu kan man jo mene, at det at blive anklaget for at være drevet af ren ondskab, er en høj pris at betale for at starte en faglig debat, men bort set fra det er jeg tilfreds med, at Martin Kryhl Jensen (MKJ) under overskriften "Tolkning med ondt forsæt" tager udfordringen op og svarer på mit debatindlæg "'DKP og dets herrer i Moskva'" i AH 2-2009, affødt af MKJ's artikel "Hans Hedtoft og den amerikanske forbindelse" i AH 1-2009.

Først må jeg give MKJ ret i, at hans hovedærinde i sin artikel

om Hedtoft, er Hedtoft og ikke DKP. Det er jeg fuldt klar over, hvilket jeg også anførte i mit debatindlæg. Det ændrer bare ikke ved præmissen for min påstand om, at udtrykket "DKP og dets herrer i Moskva" er en implicit og utidig værdidom, der er med til at skabe en diskursiv blokering af en nuanceret forståelse af DKP som historisk fænomen. MKJ prøver også at undskylde sig med, at han skam "aldrig har skrevet noget videre om emnet", hvorfor jeg så åbenbart ikke skal lægge noget i det, han skriver. Det er til dels en noget defensiv indstilling at have, til dels heller ikke helt rigtigt, at man ikke kan vide noget om, hvad han mener om forholdet mellem DKP og Sovjetunionen.

I forbindelse med lanceringen af Aarhus Universitets danmarkshistorien.dk var MKJ ude med riven efter ellers anerkendte historikere og deres tekster på dette historiske site. Forfatterne blev således i et debatindlæg af MKJ i Jyllands-Posten den 17. juni 2009 offentligt diskvalificeret til at beskæftige sig med emner som den kolde krig og DKP, fordi de grangiveligt skulle være eller have været venstreorienterede. Samtidig forstår man af indlægget, at MKJ selv er den store ekspert på DKP som "sovjetisk filial", hvor "alle vigtige beslutninger blev afhandlet med kammeraterne i Kreml, hvis initiativerne da ikke direkte udgik herfra." For at understøtte sin argumentation henviser MKJ til Bjørn Svensson og indirekte dennes 60 år gamle bog, "Saa-dan er Kommunisterne", som jeg vil mene, der må være konsensus om at opfatte som et antikommunistisk levn, snarere end et faghistorisk værk.

Mht. spørgsmålet om Hedtoft

lader det til, at MKJ har svært ved at forstå det, jeg skriver. Det beklager jeg selvfølgelig. Jeg har ikke påstået, at MKJ har skrevet, at Hedtofts snak med den amerikanske ambassadør i 1947 "reelt indebar fortællinger og dobbeltspil over for både Folketinget og befolkningen." Det kunne aldrig falde mig ind, for det er jo netop min pointe. Der er heri den dobbelte standard ligger i MKJ's artikel. Der kan forhåbentlig ikke længere være tvivl om, at Hedtoft og ligesindedes samkvem med fremmede magter under den kolde krig var på kanten af især det demokratiske, men også det juridiske forsvarlige. Bare som et par eksempler kan nævnes DUPI's Thule-rapport (1997), Peer Henrik Hansens "Firmaets Største Bedrift – Den hemmelige krig mod de danske kommunister" (2005) og Iben Bjørnssons magisterkonferens om AIC (2008).

Odiøs var Hedtoft samtale ikke (slet ikke) og ulovlig var selve denne ene samtale formentlig heller ikke. Så langt er vi enige, og det var heller ikke det, jeg anholdt i artiklen. Det var derimod, som jeg skrev, konklusionen om det nødvendige og fornuftige i den hemmelige kontakt med repræsentanter for en fremmed magt, her den amerikanske regering. (Dermed ikke sagt, jeg hellere vil bo i et kommunistisk diktatur!)

Det er afgørende er her tilsyneladende, hvilket syn på historien man anlægger. Hvis man antager, som MKJ indirekte gør, at verden er delt op i gode og onde kræfter, så er det selvfølgelig helt oplagt, at man i kampen for den gode sag, sværter sine selvopfundne, historiske modstandere. Man kunne kalde det for en lidt absurd fortsættelse af den

kolde krigs to-lejr-teori og evil empire-tankegang. Jeg vil på den anden side plædere for mindre sværtning og moralisering i historieskrivningen og mere fokus på at komme til en forståelse af de historiske fænomener, der undersøges. Konkret betyder det fx, at man må erkende, at der dels ikke er noget odiøst i at kommunisterne, hvis de kunne komme til det, helt frivilligt udlevere ulovligt fremskaffede oplysninger til deres allierede i Sovjetunionen, dels at der var både ligheder og forskelle mellem Hedtofts forbindelse til amerikanerne og de danske kommunisters forhold til Sovjetunionen. Den omtalte "væsensforskel", som jeg ifølge MKJ skulle ignorere, er for mig at se en konstruktion, der dejlig bekvemt gør det hele sort og hvidt, men ikke har meget med den faktiske historie at gøre.

Selvom MKJ påstår, at han nærmest ikke mener noget om DKP, så må han alligevel til sidst "erkende", at han ikke er enig i min af ham såkaldte "eufemistiske karakteristika af DKP som et "selvstændigt dansk parti, der af flere grunde havde en særlig tæt kontakt til Sovjetunionen" og "som et parti med "dobbelt patriotisme""." Det sidste har jeg specifikt undersøgt i "Vort parti er et dansk parti". DKP og det nationale 1936-1952" (AH 2-3-2005, s. 49-66), men jeg tror, enhver der ved bare lidt om DKP, vil give mig ret i, at DKP siden besættelsestiden opfattede sig selv som de sande forkæmpere for Danmark, og at partiet oprigtigt brugte nationale symboler og antityske stemninger i dets politiske kamp. Humlen er vel her, at MKJ – i tråd med den totalitæriske skole – hellere vil udpege landsforrædere, end at forhold

de sig til eksistensen af forskellige former for nationalopfattelser.

Til MKJ's første "erkendelse" er der at sige, at jeg i mit debatindlæg tydeligt pointerede, at det med selvstændigheden var gældende for perioden efter Kominterns opløsning i 1943. Så er det jo lidt useriøst at argumentere imod ved at henvise til PET-kommissionens behandling af DKP i Komintern-perioden, hvor partiet var en sektion under Komintern, der rigtignok blev styret fra Moskva. Hvis man endelig vil argumentere imod, kunne man fremhæve, at Stalin sad så tungt på kommunistpartierne, at han også efter opløsningen kunne styre dem. Man kunne også argumentere for, at traditionen fra Komintern levede videre i de danske kommunister efter 1943.

Morten Thing har beskæftiget sig seriøst med spørgsmålet, og han griber det historisk an ved at opdele DKP's forhold til Sovjetunionen i perioder. Thing kalder perioden efter 1943/45 for "det nye system", hvor de formelle relationer var ændret, men hvor meget alligevel var det samme i praksis. Dertil tilføjes: "Stalins død ændrede givetvis relationerne mellem partierne, men vi ved endnu ikke præcis hvordan. Men en vis selvstændighed kan man måske antage udviklede sig."¹ Thing er her forsigtig, fordi han ikke kan støtte sig til forskningsbaseret viden.

Regin Smidt/PET-kommissionen er mere sikker i sin sag, men afholder sig klart fra monolitiske forsimplinger i sammenfatningen af de nationale kommunistpartier karakter efter 1945: "Kommunistpartierne politik blev således udmøntet i et spændingsfelt mellem Sovjetunionens interesser og de lokale forhold,

hvilket betød, at der var markante ligheder og forskelle mellem partierne. De var imidlertid fælles om det grundlæggende mål: Forsvaret af “den virkeliggjorte socialisme” i Sovjetunionen.”² Det er der ikke meget herrer-metator over, selvom MKJ prøver at foregive det.

Hverken Morten Thing eller Regin Schmidt vil formentlig betegne DKP som et selvstændigt parti efter 1943. Det var også derfor, at jeg i mit debatindlæg indrømmede, at det var et kontroversielt udsagn. Jeg mener alligevel, at der kan argumenteres for påstanden. Nok ikke så overbevisende, at det vil gøre nogen forskel for MKJ, men dog alligevel så det lever op til almindelige faghistoriske standarder.

Når alt kommer til alt er det selvfølgelig et definitionsspørgsmål. Er man fx selvstændig, hvis man formelt har selvstændighed? Hvis ikke, skal der vel opereres med grader af selvstændighed? Og kan man i givet fald forestille sig en anden aktørrelation, der ikke med tiden ville ændre sig, hvis den formelle underordning ikke længere var gældende? Eller var DKP virkelig et så anderledes fænomen, at almindelige adfærdsmønstre var trådte ud af kraft? Det virker i sig selv ikke overbevisende. Jeg har selv tidligere argumenteret for, at DKP fra midten af 1960'erne begyndte at efterleve partiets egne proklamationer om selvstændighed i såkaldt indre, nationale anliggender.³

I forlængelse heraf er jeg nu i gang med en undersøgelse af magtforholdene i partiet i 1970'erne. Inspireret af Lars Billes “Partier i forandring” (1997) har jeg undersøgt omstændighederne omkring tre centrale typer af nomineringer i partiet i perioden.

Resultatet viser i forhold til DKP's relation til Sovjetunionen, at 1) SUKP ikke spillede nogen rolle i opstillingen af folketingskandidater og i valg til ledende partiorganer, samt at 2) SUKP til gengæld søgte maksimal indflydelse på udpegelsen af ny formand i 1977, men at dets forehavende mislykkedes. Selve beslutningen om, at Jørgen Jensen skulle efterfølge Knud Jespersen blev faktisk taget i partiet. Den samlede historie udkommer i Arbejdermuseet & ABA's Årbog 2009 (udgives juni 2010), der bliver et temanummer om DKP.

På den baggrund tør jeg godt at sige, at DKP ikke blev styret af Sovjetunionen i 1970'erne. Det var rigtig nok ikke et “normalt parti”, som MKJ er inde på, men jeg vil fastholde, at den mest betegnende beskrivelse af DKP efter 1943 må indeholde en vis dobbelttydighed. Altså: at DKP var et selvstændigt, dansk parti med tæt kontakt til Sovjetunionen (og andre kommunistiske lande). Tilsyneladende skete der nogle skred i de nationale kommunistpartiers relation til det oprindelige moderland ved Stalins død i 1954, ved invasionen af Ungarn i 1956 og ved invasionen af Tjekkoslaviet i 1968. For DKP's vedkommende er det ikke undersøgt til bunds endnu, heller ikke med PET-kommissionens beretning.

Noter

1. Morten Thing: Kommunismen som relation mellem Sovjet og Danmark 1917-1990, I: Sune Junger og Bent Jensen (red.): *Sovjetunionen og Norden – konflikt, kontakt, influenser, Helsingfors, 1997*, s. 185-200.
2. Regin Schmidt: *PET's overvåg-*

ning af Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1989. PET, de danske kommunister og østlig efterretningsaktivitet. PET-Kommissionens beretning, bd. 6, 2009, s. 43.

3. Jesper Jørgensen: Mellem nationalt ansvar og internationale forpligtigelser. DKP 1958-1976, *Arbejderhistorie*, nr. 4, 2004, s. 23-39

PET-debatten er løs

Arbejderhistorie nr. 2/2009
 I åbnede redaktionen for den debat, der må følge i kølvandet på den længe ventede PET-rapport, der udkom i sommers. Som det også gjorde sig gældende efter DIIS-udredningen, vil *Arbejderhistorie* være det forum, hvor der er plads til en omfattende faglig debat. Her vil der være rum til at folde alle argumenterne ud og gå hinandens kilder efter i sømme-

ne.
 En væsentlig del af en kritisk historieskrivning er, at der er plads til konstruktiv uenighed og sund skepsis. Det er derfor håbet, at debatten om centrale samtidshistoriske emner som efterretningsvæsen og overvågning kan fremme forståelsen af de fænomener. Uden en konstruktiv diskussion sker det næppe. I den kommende debat er det vigtig at fastholde den svenske historiker Wilhelm Agrells ord fra hans grundbog om efterretningsaktivitet *Konsten at gissa rätt. Underrettelsetvetenskapens grunder*:

“Ovetenskapens främsta kännetecken är att slutsatserna är givna på förhand, att metoderna inte tillåter en oberoende kontroll och all intern kritik och ifrågasättande av bärande teser brännmärks inte av intellektuella utan av ideologiska skäl. San-

ning och osanning beror inte på själva utsagan des verklighetsförankring eller logiska konsistens utan på vem som gjort den. Inom oventenskapen är lydriad och personrelationer överordnade.... Vetenskapens företrädare hänvisar här till den självkontroll och självsanering som ligger i ventenskapens öppna natur.”

Stor ståhej for ingenting???

PET-kommissionens bind 5

Af Peer Henrik Hansen
Historiker, Koldkrigsmuseum
Langlandsfort

I 1998 etableredes PET-kommissionen ved lov med henblik på at undersøge Politiets Efterretningstjeneste (PET) og den registrering, tjenesten foretog af personer på særligt venstrefløjen. PET-kommissionen fik til opgave at svare på en lang række spørgsmål (429 spørgsmål, for nu at være præcis), som væltede ind over S-R regeringen fra blandt andet støttepartierne Socialistisk Folkeparti og Enhedslisten efter “afsløringer” om PET’s virke under den kolde krig, der var kommet frem i pressen. Mindre end ti år efter murens fald var der lagt op til politisk fnidder-fnadder, når den slags skulle diskuteres, og der blev derfor også indgået en studerhandel på tværs af midten i Folketinget om, at der udover PET-kommissionens nedsættelse også skulle laves en undersøgelse om truslen mod Danmark fra Warszawa-pagten og de politiske grupperinger, der støttede op om de totalitære regimer i Øst. Den såkaldte DIIS-rapport, som lå klar i 2005, faldt ikke just i alles

smag, så der har sikkert været mange, som spændt har glædet sig til PET-kommissionens rapport mere end ti år efter kommissionen blev sat i gang med arbejdet. Overordnet set har kommissionens rapporter både fået ros men mest ris. Også denne anmeldelse vil have lidt af hvert i sig.

Bind 5 handler om to emner, som i begyndelsen af 1990’erne skabte store og mange overskrifter i de danske aviser: Danske forberedelser til et Stay Behind-/okkupations-beredskab og den hemmelige organisation Firmaet. De to emner er uløseligt forbundet og filtret ind i hinanden, særligt i den kolde krigs første årtier. Det, som satte gang i hele debatten om diverse okkupationsberedskab, var den italienske Gladio-sag fra 1990, hvor det blev afsløret, at personer med tilknytning til det italienske okkupationsberedskab havde været involveret i terrorhandlinger. Det har siden hen givet næring til myter om, at andre landes okkupationsberedskab ligeledes måtte have været involveret i skumle aktiviteter. Også den semi-private efterretningsorganisation Firmaet har i en årrække været omgærdet med mystik og rygter, som satte den i forbindelse med overvågning af kommunister og forberedelser af okkupationsberedskab. Ud over disse to emner beskæftiger bind 5 sig også med de mindre kendte fænomener, “Absalon” og “Operation Survival” som dukkede op i 1970’erne og 1980’erne og som skabte en del røre. Det er historiker Morten Heiberg, som har forfattet bind 5. Heiberg har ikke i udpræget grad beskæftiget sig med den kolde krigs efterretningsmæssige og militære emner forud for dette bind, og det er visse

steder tydeligt. Måske af samme grund mangler bind 5 en rød tråd, der så at sige samler de berørte emner under en fællesnævner, selv om det flere steder syntes oplagt. Det kan Heiberg imidlertid ikke alene lastes for. Her må hans kolleger tage noget af kritikken på deres kappe. Ifølge PET-kommissær Ditlev Tamm vidste kommissionens medlemmer for lidt om den efterretningsvirksomhed, de var sat til at undersøge og beskrive, og netop derfor var det måske mindre hensigtsmæssigt at pålægge Morten Heiberg at undersøge et af de mest udviklede og dårligst beskrevne emner vedrørende efterretningsstjenesternes virke under den kolde krig, nemlig Stay Behind fænomenet.¹ PET-kommissær Regin Schmidt og Morten Heiberg redegjorde i en kronik i Morgenavisen Jyllands-Posten for PET-kommissionens arbejde vedrørende rapporten: “Kommissionens historikere, jurister og dommere har samvittighedsfuldt og uhildet analyseret alle relevante dokumenter i PET’s arkiv. Beretningsudkast er blevet læst igen og igen, sproglige og saglige forhold er blevet underkastet utallige check.”² Heibergs manuskript er med andre ord blevet gennemgået, vendt og drejet af PET-kommissionens medlemmer, hvorfor det ikke vil give megen mening at se dette udelukkende som Heibergs produkt.

Stay Behind-fænomenet og Gladio

Tiden efter besættelsen prægedes stadig af de endnu eksisterende modstandsgruppernes autonome aktiviteter. Nu var det kommunisterne, der var fjenden. Man var af den overbevisning, at russerne

ville blive de næste, der invaderede Danmark, og derfor forbedrede man sig. Kommissionen tager tråden op fra Wilhelm Christmas-Møllers bog "Obersten og Kommandøren" og giver en mere udførlig beskrivelse af relationen til amerikanerne i slutningen af 1940'erne. Det hele beskrives på baggrund af materiale fra efterretningsofficer Poul Adam Mørchs privatarkiv – materiale som på ingen måde kan siges at være af privat karakter men som i bedste fald må betegnes som hemmelige referater af bilaterale drøftelser, der burde have været gemt af vejen i FE's arkiv. Alligevel ligger dette materiale stadig i Rigsarkivet. Man kan derfor undre sig over, at kommissionen har fået lov til at benytte materiale, som i den grad handler om samarbejdet mellem Forsvarets Efterretningstjeneste og skiftende amerikanske efterretningstjenester.

Et centralt og interessant punkt, som fremdrages, er den såkaldte trepartsaftale mellem Danmark, USA og Storbritannien vedrørende okkupationsoperationer i tilfælde af en ny krig. Her ses et punkt, hvor der kan drages paralleller mellem udviklingen i Norge og Danmark.³ Den historiske udvikling i det danske beredskab er Heiberg dog ikke i stand til at vise. Der præsenteres nye beskrivelser af bl.a. "Skjoldungerne" og feltsikkerhedssektionerne, men det er sporadiske nedslag, der efterlader læseren med spørgsmål om, hvad det befinder sig mellem disse nedslag. Alene ved at benytte Hans Davidsen-Nielsens bog om Forsvarets Efterretningstjeneste kunne enkelte huller være dækket til vedrørende det danske okkupationsberedskab.⁴ Der er også en del kendte og re-

levante sager, som ikke er inddraget, blandt andet vedrørende Hjemmeværnet, og det er beklageligt, at der ikke er blevet gjort brug af Hjemmeværnets arkiv eller arkiverne for de tidligere hjemmeforsvarforeninger. Faktisk virker det besynderligt, at der ikke er gjort forsøg på at få bekræftet eller måske endda uddybet PET's oplysninger via disse arkiver. Det havde givet et langt mere præcist og rammende resultat, særligt når Hjemmeværnet i konklusionen fremhæves som en central del af det danske okkupationsberedskab. Man spørger derfor sig selv: Hvorfor har kommissionen så ikke søgt flere svar i Hjemmeværnets arkiver? Hvorfor har man stort set kun brugt PET's arkiv?

En tydeligere kobling til eksempelvis den norske forskning kunne have vist, at der ikke var tale om en unik dansk situation, men at det samme billede tonede frem flere steder i Europa. Nok er Lund-rapporten anvendt, men Bergh og Eriksens POT-undersøgelse giver god mulighed for sammenligninger nøjagtig som Olav Ristes bog om den norske militære efterretningstjeneste.⁵ På samme måde glimrer det særlige nummer af *Journal of Strategic Studies* omhandlende netop Stay-Behind i Europa ved sit fravær. Til gengæld har den schweiziske forfatter Daniele Ganser, som nogle nok vil betegne som konspirationsteoretiker, fået lidt for meget plads, særligt når man tager de mange selvmodsigelser i hans bog i betragtning. Der var slet ingen grund til at beskæftige sig så meget med bogen. Heiberg burde hellere have anvendt eksempelvis Leopoldo Nutis artikler om Gladio eller Olav Ristes skrivelser om det norske beredskab som modvægt til Gans-

ers forskruede verdenssyn. Hverken den belgiske eller schweiziske "Stay Behind" rapport er blevet anvendt til at forklare Stay Behind fænomenet. Frem for selv at have gjort brug af den belgiske rapport, som er særdeles velegnet til at forstå okkupationsberedskabets historie i Europa, har Morten Heiberg valgt at bruge Daniele Gansers citater og henvisninger. Dermed er Heiberg og kommissionen nødsaget til at gøre brug af Gansers verdenssyn og den læsning af den belgiske rapport, som det medfører. Det er beklageligt, for den belgiske rapport kunne langt bedre end Ganser have givet et nuanceret billede af Vesteuropas bestræbelser på at imødegå en besættelse i forbindelse med Warszawa-pagten fremrykning. På dette felt har den fremsatte kritik af kommissionens manglende brug af den nyeste udenlandske forskningslitteratur været velbegrundet. Jo mere der er kommet frem om de europæiske okkupationsgrupper, jo tydeligere står det klart, at der blot var tale om politisk sanktionerede enheder, der havde til opgave at skaffe informationer til diverse eksilregeringer, når Europa var blevet opslugt af den Røde Hær. Dette var en af grundene til, at man måtte holde beredskabet tophemmeligt: man kunne ganske enkelt ikke indrømme over for de europæiske befolkninger, at Vesteuropa var anset for "tabt land" i tilfælde af en ny krig. Et andet interessant punkt, som hverken Ganser eller kommissionen kommer ind på, er jo, at der til dags dato ikke er fundet dokumentation for, at Warszawa-pagten havde opbygget et lignende beredskab. Østblokken tog det med andre ord som en selvfølge, at den næste krig skul-

le udkæmpes på vestlig jord, en holdning som gennemsyrede Warszawa-pagtens præ-emptive militærdoktrin i den kolde krigs sidste halvdel.

Det er rart, at det endelig bliver slået fast, at Gladio-begrebet ikke kan lægges ned over hele NATO-landenes nationale beredskaber for Warszawa-pagtens invasion af Vesteuropa, men udelukkende omhandler den italienske aftale med USA. Omvendt sættes "Stay Behind"-fænomenet og behovet for et sådant beredskab ikke ordentlig ind i den militære kontekst, og derfor kommer man ikke rigtigt ud af de fordækte skygger, som okkuperingsberedskabet har været dækket af. Hvilken rolle spillede specialstyrker eksempelvis?

Et vigtigt punkt, hvor Morten Heiberg rammer en pæl igennem en af venstrefløjens koldkrigsmyter, er vedrørende FE's forhold til amerikanerne. Det fremgår klart og tydeligt af Heibergs fremstilling, at de danske efterretningsofficerer ikke lod sig kue af deres amerikanske kolleger, når det drejede sig om forhandlinger om retten til at operere i Danmark. Det påpeges igen og igen, at officererne ikke ville tillade amerikanerne, at de opererede på egen hånd og uden for den danske tjenestes kontrol. Dette er vigtig ny viden, som viser, at Danmark trods sin ringe størrelse rent geografisk ikke lod sig kue af vore større allierede. Samme standhaftighed ser man beskrevet i bind 7, hvor PET sætter CIA stolen for døren og kræver, at amerikanerne legaliserer deres hemmelige forbindelse til Aksel Larsen.

Firmaet

Netop forhandlinger mellem den

danske militære og amerikanske efterretningstjeneste (som ændrer karakter og navn flere gange i forløbet) førte i slutningen af 1940'erne til dannelsen af den lille semiprivat efterretningstjeneste Firmaet, som samarbejdede med amerikanerne i 1950'erne. En af Firmaets oprindelige opgaver var at forberede et okkuperingsberedskab, men mange andre med rod i modstandsbevægelsen havde fået samme idé. Her får vi en indføring i, hvordan efterretningstjenesterne i slutningen af 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne forsøgte at tøjle disse private organisationer fra efterretningstjenestens side, nøjagtig som tjenesterne i Norge og Sverige gjorde det med lokale grupper.

Pludselig kommer der en størrelse ved navn "29. August" på banen.⁶ Den omtales som en selvstændig organisation. Kommissionens materiale til at beskrive denne organisation kommer fra et privatarkiv, men kan der være tale om flere organisationer eller er der tale om én organisation? Heiberg og kommissionen beskriver materiale, som også indgik i nu afdøde Niels Anders (og ikke Arne, som det påstås på side 87) Frommelts privatarkiv, og som Frommelt har identificeret, som materiale han og Firmaets daglige leder, Arne Sejr, udfærdigede i Firmaet til brug for de hemmelige aktiviteter. Frommelt var faktisk i besiddelse af flere (supplerende) dokumenter end dem Heiberg beskriver, dokumenter som denne forfatter har fået lov at kopiere. Det er derfor nærliggende at tro, at den person, som i 1946-47 var involveret i "29. August", senere hen blev aktiv i Firmaet, og at det i virkeligheden for det meste vedkommende er Firmaets

papirer, som Heiberg og kommissionen beskriver under titlen "29. August". Netop Frommelts papirer giver en række eksempler på, hvordan Firmaet var involveret i etableringen af et okkuperingsberedskab og omtaler bl.a. hvervninger, diverse retningslinjer, sabotagegrupper, radiogrupper og evakueringsgrupper, alt sammen vigtige elementer i de okkuperingsberedskaber, som vi kender fra andre landes forskning og undersøgelser. På grund af dette materiale, som kommissionen tilsyneladende ikke har haft adgang til, fremgår det ikke helt klart, hvilken rolle Firmaet i tilfælde af en ny besættelse af Danmark var tiltænkt.

I formidlingen af det undersøgte støder læseren hurtigt på et gennemgående irritationsmoment, som ikke er unikt for bind 5 men som går igen i de fleste bind, nemlig den inkonsekvente sløring af de fremmede magter og efterretningstjenester, som omtales i kommissionens rapporter. Firmaets Niels Frommelt har fortalt åbent om relationen til amerikanerne, han har fremvist sin fortjenstmedalje og det diplom, han modtog fra den amerikanske regering, ligesom den CIA-mand, Grant W. Olson, som i en periode havde kontakt til Frommelt og som stod for CIA's kontakt til Aksel Larsen, for mere end 10 år siden fortalte om dette på dansk TV.⁷ Derfor virker det ekstra besynderligt, at kommissionen har brugt dyrebar tid og kræfter på at sløre de fremmede efterretningstjenester og deres medarbejdere – særligt når man ikke har været konsekvent i denne sløring. Det giver ikke meget mening at forsøge sprogligt at sløre (eller i hvert fald undlade at kalde en skovl for en skovl) hvem det omhand-

ler, når man af kildehenvisningerne kan se, at der er tale om kildemateriale fra den amerikanske ambassade i København. Der er jo heller ingen grund til at sløre kommandør Mørchs kontakter ved at beskrive dem som "de af den allierede myndighed i aflytningsperioden i København stationerede repræsentanter" (side 118 nederst), når det af det foregående kildecitat tydeligt fremgår, at det er amerikanerne, som Mørch har forhandlet med. Det havde både været mere lige til og læseligt formidlet over for læseren, hvis man havde forklaret, hvem det drejede sig om. Det til tider snørklede sprog kan hænge sammen med, at kommissionens medlemmer er blevet for fortrolige med embedsmandens skrivestil, sådan som den kommer til udtryk i nogle af ministeriernes og efterretningstjenesternes dokumenter.

Trods visse huller og mangler er Heiberg og kommissionen i stand til at føje spændende og vigtig ny viden til den begrænsede forskning i Firmaets virke og historie. Firmaets relation til fremtrædende personer i det danske samfund, efterretningstjenesternerne og fremmede magter er blot nogle af de områder, hvor vi bliver klogere. Særligt PET's undersøgelse i begyndelsen af 1960'erne af hele forløbet omkring Firmaets virke er en interessant og vigtig tilføjelse. Desværre når kommissionen ikke til et entydigt svar på, om ledende politikere som påstået har kendt til og sanktioneret Firmaets arbejde.⁸ Uklarheden omkring dette spørgsmål skyldes blandt andet, at PET's undersøgelse af Firmaet i begyndelsen af 1960'erne var tilrettelagt således, at ledende politikere ikke blev afhørt om sagen, og at PET udelukken-

de fokuserede på Arne Sejrs folk og officerer fra FE. Alligevel når kommissionen frem til den overraskende konklusion, at Firmaet ikke var nær så tæt på Socialdemokratiet som det konservative folkeparti. Her kan man ikke beskylde Morten Heiberg og kommissionen for at gå med livrem og seler, for her er der virkelig tale om en nyfortolkning af historien om Firmaet og et opgør med stort set al tidligere forskning leveret af blandt andre Bo Lidegaard, Kurt Jacobsen og Wilhelm Christmas-Møller.⁹ Det er imidlertid ikke ud fra nye kildefund, men udelukkende ved at antagelser vedrørende nogle af hovedpersonernes politiske sympatier og enkelte begivenheders datering, at kommissionen når frem til denne konklusion. Argumentationen er imidlertid hverken overbevisende eller veldokumenteret, så den vil formentlig gå i glemmebogen nøjagtig som en anden besynderlig passus, som Heiberg præsenterer læseren for. Den omhandler en af de CIA-folk, som Firmaet havde forbindelse til, senere CIA-chef William Colby.¹⁰ Colby arbejdede for CIA i Stockholm i begyndelsen af 1950'erne og var med til at etablere Stay Behind netværk i Skandinavien. MH citerer John Prados' bog om Colby for oplysninger om, at Colby skulle have leveret radiomateriel til enheder i Danmark.¹¹ Heiberg og kommissionen konstaterer, at "det er imidlertid usikkert, hvilke kilder der ligger til grund for bogens skildring på dette punkt." Hvori usikkerhedsmomentet består, er lidt af en gåde. William Colby beskriver nemlig selv rejsen i sine erindringer!¹² Erindringer, som kommissionen ellers angiver, at man har benyttet. I Colbys egne

erindringer omtaler han ganske vist ikke hvilket land, radioerne skulle uddeles i, men i beskrivelsen af selve turen omtaler han problemerne med at få den tyngede bil ombord på færgen. Da der ifølge Prados ikke er fremkommet tegn på, at CIA var involveret i opbygningen af Stay Behind-net i Finland, ræsonnerer han, at færgeturen fra Sverige må være gået til Danmark, da en rejse fra Sverige til Norge ikke ville have krævet en færgesejlads.¹³ Mysteriet er således blot en kombination af den historiske aktørs egen beretning og den grundige forskers analyse af teksten. Man skulle ellers tro, at kommissionen både har haft tid og mandskab til at gøre John Prados kunsten efter.

At Firmaet er blevet inddraget i PET-undersøgelsen, vil sikkert undre nogle, eftersom ingen af de angivne spørgsmål, som daværende justitsminister Frank Jensen og siden hen PET-kommissionen blev bedt om at svare på, synes at handle om Firmaet. Firmaet stod i tæt forbindelse med FE, ikke PET. Når Firmaet alligevel er inddraget i PET-kommissionens undersøgelse, synes det i højere grad at være for at tilfredsstille forventninger fra faglige kolleger og deres ønske om indblik i sagen end egentlig besvarelse af spørgsmål om PET's virke.¹⁴

Absalon - fugl eller fisk?

Til dækning af den sidste halvdel af den Kolde Krig synes kommissionen at løbe ind i et kildeproblem. Hvor de foregående afsnit havde enkelt bidrag fra enkelte danske privatarkiver og udenlandske arkiver, er Heibergs undersøgelse af Absalon stort set kun baseret på PET's arkivmate-

riale, og det er afsnittets helt store svagheit. "Absalon var en ekstremistorganisation på højrefløj-en," lyder det i konklusionen.¹⁵ Men hvad er Heiberg egentlig nået frem til forud for denne konklusion?

Heiberg indleder med at aflive historien om organisationen Absalon, sådan som den blev fortalt af den anonyme kilde "Q" i Berlingske Tidende i 1990.¹⁶ Q's historie om Absalon har med dansk hjælp fundet vej ind i det, man betegner som "Daniele Gansers standardværk", men det er PET's materiale, som kommissionen overvejende støtter sig til.¹⁷ PET-materialet kan fortælle, at der allerede i 1949 eksisterede en hemmelig dansk organisation ved navn Absalon, men Heiberg og kommissionen konkluderer, at der ikke er nogen forbindelse mellem den daværende organisation og det Absalon, som blev kendt i 1973. Men hvad var det da, der skete i disse dage i "de lange 1970'ere"?

I efteråret 1973 modtog en række studerende fra Odense Universitet (i dag SDU) en brevpakke med posten. I den brune kuvert lå en pjece med titlen "Den anden form for krig" samt et følgebrev. På forsiden af det fire sider lange følgebrev var påtrykt en lille tegning forestillende ærkebiskop Absalon til hest. Overskriften lød: "Dette angår ikke Dig alene – men ret beset først og fremmest Dig og Din nuværende eller fremtidige familie som privilegerede medlemmer af det danske samfund." Læseren blev gjort opmærksom på, at samfundsdebatten igennem de sidste par år var blevet præget af en "mere og mere ensidig kritisk holdning med nedbrydende hensigt over for den hidtidige samfundsorden". Den

brede befolkning var blevet forført til at tro, at der var tale om en afbalanceret debat, men en lille skare, som ifølge brevet afsendere bestemt ikke var repræsentative for holdningerne i befolkningen, havde sat sig på debatten og førte den efter velbefindende:

"At disse angreb på det bestående samfunds struktur og funktion i særlig grad har været rettet mod undervisningssektoren og dét rækkende fra børnehaverne til universiteternes højeste plan viser, at der ligger en langfristet målsætning bag. Medens det i begyndelsen blev camoufleret under det efterhånden stærkt misbrugte begreb "Demokrati", er det på det seneste blevet aldeles åbenlyst, at det drejer sig om et totalitært udemokratisk anslag indefra, og at det langfristede forløb allerede er vidt fremskredet."¹⁸

Hvad var da formålet med de fremsendte breve? Professor Flemming Nørgaard, som senere indrømmede sin tilknytning til Absalon, sendte i et læserbrev et meget klart budskab til de studerende på Odense Universitet og deres mulighed for indflydelse via studenterråd og lignende: Stemmer I ikke, har I ingen ret til at beklage jer! Tag ansvar for jeres eget liv!¹⁹ Her afsløredes formålet med brevene til de studerende, nemlig at åbne øjnene på de uengagerede studerende og få dem på banen i det studentpolitiske forum. Der var altså tale om et forsøg på at øge de unges politiske engagement og på at få dem til at tage ansvar. Folkene bag betegnelsen Absalon ønskede at gøre op med det, de opfattede som et (venstreorienteret) mindretals tyranni over det

tavse flertal, og nu ville man få de studerende på Odense universitet til at reagere. RUC var fortabt, men måske kunne Odense Universitet endnu reddes?

Denne beskrivelse kan man desværre ikke læse ud af bind 5. Selv om pjecen af kommissionen omtales som "et væsentligt referencepunkt for Absalon", bruges der ikke mange linjer på hverken den centrale pjece eller det informative følgebrev, som gjorde ikke bare modtagerne, men også pressen og dermed danskerne opmærksomme på, at der tilsyneladende eksisterede noget, der hed Absalon.²⁰ Udeladt er også den ophedede politiske debat i Folketinget og de omfattende studentpolitiske aktiviteter, som Absalon-brevet affødte. Havde Morten Heiberg og kommissionen inddraget dette materiale, kunne man have vist dels, hvordan Absalons brev af daværende DKP'er Hanne Reintoft blev betegnet som et "trusselsbrev" (noget som det aldeles ikke er – denne forfatter er i besiddelse af en kopi af det oprindelige brev). Faktisk synes venstreorienterede miljøer at have været med til at puste Absalon større og farligere, end der reelt var belæg for. Brevet fra "den ultrareaktionære gruppe, der kalder sig Absalon", blev af Hanne Reintoft betegnet som "særdeles ubehageligt", og hun antydede, at der lå store og stærke kræfter bag udsendelsen af pjecen. "Var det bare en lille sektersk gruppe af højreekstremister, gjorde det vel ikke så meget, selv om vi ved, at disse mennesker har et længere tøj af samfundsmagten end unge, der ønsker en positiv ændring af vort samfund," lød det fra Reintoft i folketingsdebatten.²¹ Af ukendte årsager syntes PET at være enig med Hanne

Reintoft. PET kategoriserede nemlig også Absalon som en "ekstremistorganisation på højrefløjen", og det samme gør PET-kommissionen. Der var imidlertid ikke noget ekstremt ved organisationens åbne aktiviteter. PET mente imidlertid, at Absalon syslede med militære planer, og "PET's sagsbehandler var af den overbevisning, at organisationen havde grupper spredt over hele landet", selv om der ikke var noget som helst belæg for dette. FE kom også ind i billedet, da det forlød, at Absalon-folkene forsøgte at anskaffe sig våben. Det hele fuser ud i begyndelsen af 1980'erne, hvor Absalon-navnet blev anvendt i noget, der formentlig var en vildledningskampagne.

Hvad angår afsnittet om Absalon, sidder læseren forvirret tilbage. En central skikkelse i hele forløbet omkring Absalon er den tidligere efterretningsofficer oberst Erling Harder. Kommissionen kan dog ikke blive enig med sig selv om hans rolle i forløbet. Det ene øjeblik var det Erling Harder, som tog initiativ til dannelsen af Absalon, og en snes linjer senere skriver kommissionen om Harder, at han "støttede" og sympatiserede med Absalon.²² Hvis man tager initiativ til en organisation, må det formodes at man i den grad støtter dens virke? Kommissionen præsenterer flere uklarheder. Det ene øjeblik omtales Absalon som en "forening", og det næste øjeblik som en "stærkt" højreorienteret organisation/bevægelse, der kæmpede imod venstredrejningen i det danske samfund.²³ At man som organisation bekæmper venstreorienterede og kommunistiske standpunkter, medfører ikke nødvendigvis, at man er højreorienteret. Mange socialdemo-

krater med en aktiv fortid i partiets propaganda-organisation AIC ville sikkert vende sig i graven, hvis de blev kategoriseret som højreorienterede som følge af så simpel en kategorisering. En kategorisering af en politisk organisation, hvad enten den opererer i det åbne eller skjulte, må bero på en egentlig analyse af organisationens overordnede politiske ståsted, metoder og mål. En sådan analyse finder man ikke i bind 5.

Højreekstremistiske grupperinger og organisationer er oftest kendetegnet ved ideologisk at være autoritære, racistiske, antidemokratiske og antiparlamentariske. Morten Heiberg og kommissionen synes ukritisk at overtage PET's kategorisering af Absalon, for man formår ikke præsenterer et eneste tegn på Absalon-medlemmernes (hvem de så end er) politiske observans eller eksempler på, at medlemmerne skulle have fremsat fremmedfjendske, racistiske eller antiparlamentariske udtalelser. Et enkelt citat spiller ganske vist på Danmarks fjerne fortid som stormagt, men i samme citat understreges det samtidig, at alle "uden hensyn til politisk tilhørsforhold" kan være med til at sikre det danske samfund mod "landsskadelig, nedbrydende virksomhed", et tema som netop uddybes i den af Absalon udsendte pjece og det vedlagte følgebrev. Senere citeres og refereres fra dét, som af Heiberg og kommissionen betegnes som et "grundlæggende dokument for den nye Absalon-gruppe", og af dette fremgår det tydeligt, at Absalon ville forsøge at få vækket "det tavse flertal" i befolkningen for at få inddæmmet de venstreorienterede grupperinger, som udførte undergravende virk-

somhed med henblik på en radikal ændring af det danske samfund. Kommissionen konstaterer selv, at pjece "opfordrede befolkningen til sammenhold". Absalon arbejdede med andre ord ikke for en ændring men derimod en bevarelse af det danske samfund, som det så ud. Heller ikke her fremlægger kommissionen oplysninger om Absalon-medlemmernes politiske ståsted.

Ud over rygterne om Absalons forsøg på at skaffe sig våben præsenteres der ikke et eneste tegn på, at Absalon skulle være drevet af autoritære, racistiske, antidemokratiske og antiparlamentariske strømninger. Det kan naturligvis virke besynderligt, at gruppens medlemmer ikke stod frem ved navn i forbindelse med udsendelsen af breve, men det var ifølge Erling Harder en del af strategien, nemlig at skabe et "fatamorgana", en ukendt og mystisk bevægelse der kunne skræmme den del af venstrefløjen, som man ønskede at bekæmpe. Det kan man imidlertid heller ikke læse sig til i kommissionens rapport. Der er læseren nødsaget til at finde *Morgenposten* fra 13. januar 1991 for at få den forklaring med.²⁴ Harders forklaring behøver ikke at være korrekt, men når den ikke bliver inddraget, har kommissionen heller ikke kunnet modargumentere og påvise det modsatte. Derfor står kommissionens udsagn stadig uafklaret over for Harders eget udsagn, selv om kommissionen leverer en række oplysninger, der hælder mere til Harders forklaring end kommissionens egen konklusion. Selv om man konkluderer, at "Absalon var en ekstremistorganisation på højrefløjen," leverer kommissionen faktisk selv en række citater og argumenter, som peger i den anden

retning og som indikerer, at Absalon har haft langt mere "folkelige" motiver og arbejdsmetoder, end det hidtil har været kendt. Et af de nævnte midler skulle være "humoristiske indslag", og alene dette burde have fået Heiberg og kommissionen til at råbe vagt i gevær, for er der noget som "ekstremistorganisationer på højrefløjen" ikke er kendt for, så er det deres "humoristiske indslag" i forsøget på at få aktiveret befolkningen. Kommissionsdomstolen, som undersøgte Helters-sagen, bliver af PET-kommissionen refereret for at vurdere, at Absalons virke "mestendels var af oplysende art". Når man kigger nærmere på størstedelen af de kendte oplysninger om Absalon – flere af kommissionens egne beskrivelser af Absalon, Flemming Nørgaards læserbrev samt det følgebrev som Absalon-folkene sendte med den ovenfor omtalte pjece – tyder meget på, at Absalon i mindre grad har haft et militært mål og i højere grad har haft et politisk og ideologisk mål, hvilket i øvrigt stemmer overens med Erling Harders senere udtalelser om Absalon.²⁵

En kamp for overlevelse...eller...?

Den sidste lille krølle på halen er den besynderlige fortælling om "Operation Survival". Denne sag er også bind 5's akilleshæl. Hvis vi igen skal starte med at kigge på konklusionen, konstateres det, at "Operation Survival" dels var "en højreekstremistisk organisation" og dels "først og fremmest var en mentalt forstyrret persons private initiativ".²⁶ Lad det allerede nu være sagt, at Heiberg og kommissionen ikke formår at påvise, hvordan "Operati-

on Survival" både kan være "en højreekstremistisk organisation" og "en mentalt forstyrret persons private initiativ". Det er sin sag, at der ikke præsenteres nogen lægefagligt baseret medicinsk diagnose vedrørende sagens hovedperson, men at udsagnene om den pågældendes mentale tilstand udelukkende baserer sig på forskellige PET-chefers vurdering, burde have fået kommissionen til at være varsom omkring ukritisk gengivelse af diverse juristers "lægefaglige" vurdering.²⁷ Det er langt mere problematisk, at der ikke præsenteres skyggen af nogen som helst organisation, særligt når det anvendte materiale begrænser sig til nogle PET-kilder, materiale fra Demos (som der ganske vist ikke er kildehenvisninger til) og et par artikler fra Ekstra Bladet. Om hoveddelen af det materiale, som kommissionen benytter, skrives følgende: "Karakteristisk for de dokumenter, som er kommet kommissionens besiddelse, er, at der er tale om *envejskommunikation* i form af mere eller mindre fantasifulde forslag fra nordmanden (personen som får stillet diagnose af såvel diverse PET-chefer som kommissionen, PHH) til aktive og tidligere efterretningsofficerer i ind- og udland."²⁸ Hvordan Heiberg og kommissionen når frem til konklusionen om, at der vitterligt har eksisteret en organisation, fremgår desværre ikke af bind 5. Det havde i øvrigt været en rimelig tilføjelse at fortælle historien til ende, så læseren får en forklaring på, *hvordan* dette besynderlige materiale blev brugt i valgkampen i 1990, når nu kommissionen selv bringer det op. Ganske ukritisk blev det materiale, som kommissionen betegner som *envejskommunikation* og

fantasifulde forslag, brugt af Pelle Voigt og SF til at piske en stemning op og hænge enkeltpersoner uretmæssigt ud. Pelle Voigt udtalte, at disse personer – udover at have samarbejdet med PET – "har drevet ulovlig efterretningsvirksomhed. Gruppen har opereret privat og klart ulovligt – dels i forbindelse med danske myndigheder og dels i forbindelse med blandt andre sydkoreanske diplomater."²⁹ På baggrund af kommissionens konklusion (som ganske vist ikke er entydig) tegner der sig et billede af politisk misbrug af et begrænset og ugenomsigtigt kildemateriale, som meget vel kan være blevet produceret til netop dette formål. Hvorfor kommissionen nævner Ekstra Bladets men ikke Pelle Voigts og SF's misbrug af materialet, er mildest talt besynderligt. Kommissionens problematiske beskrivelse af "Operation Survival" er dog ikke fuldt ud repræsentativ for bind 5.

Overordnet er bindet set fra en historisk synsvinkel vellykket, da der føjes en del viden til det allerede kendte. Vi bliver med andre ord klogere. Styrkerne er beskrivelserne af Firmaet og dele af det danske okkuperingsberedskab, mens de åbenlyse svagheder er den mangelfulde behandling af Absalon og "Operation Survival". Efter beskrivelsen af de to første emner, går det ned ad bakke for Heiberg og kommissionen, fordi man fokuserer på brugen af PET-materiale til at belyse to sager, hvor PET's materiale imidlertid ikke er velegnet til at beskrive andet end tjenestens evne til at bedrive efterforskning. Hverken Absalon eller "Operation Survival" er beskrevet fyldestgørende alene på baggrund af det anvendte materiale. Selv om der føjes (begræn-

set) ny viden til det allerede kendte, havde det været oplagt og mere givtigt at søge udenlandsk materiale, bruge flere danske arkiver og naturligvis interviewe nogle af de tilbageværende danske aktører. PET-kommissionen havde igennem mere end ti år en unik mulighed for at få interviewet en række vigtige historiske aktører. Det er imidlertid ikke sket, og den vigtige historiske viden, som er kommet frem i kommissionens afhøringer, forbliver formentlig bag lås og slå. Hjemmeværnets arkiv kunne med fordel være blevet anvendt, ligesom Niels Frommelts vigtige kildemateriale kunne være sikret. Før omtalte oberst Erling Harder var den ledende figur bag Absalon og siden hen også det mere åbenlyse tiltag, nemlig stiftelsen af Selskabet til Værn om Dansk Folkestyre (SVDF). PET-kommissionen burde have gjort sig den ulejlighed at opsøge Erling Harder og spørge ind til, hvad det var for noget, de rendte og lavede tilbage i 1970'erne. Han lever i bedste velgående og ville formentlig have givet kommissionen adgang til sit privatarkiv, sådan som denne forfatter fik det for snart ti år siden. Man kunne også have søgt grundigere i de åbne kilder og fået fat i artikler, som ville have nuanceret billedet af Absalon.

Alt for store dele af rapporten støtter sig til PET's materiale og dermed også til PET's verdensbillede. Til dette skal man lægge, at PET-materialet har været igennem kommissionsmedlemmernes personlige filtre, hvorfor det endelige resultat afhænger af medlemmernes evne til at holde sig fri af politiske og forskningsmæssige dagsordner.³⁰ PET-rapporterne kan ikke stå alene, når

sådanne sager beskrives – det viser gennemgangen af kommissionens beskrivelse af Absalon og "Operation Survival". Omkring emnerne Absalon og "Operation Survival" synes Heiberg & co. at have været i vildrede omkring, hvad man skulle mene. Er det fordi PET's materiale har været selvmodsigende og dobbelttydigt? Hvis dette var tilfældet, ville de fleste historikere have søgt nye arkiver og ny litteratur til at få opklaret, hvad der er op og ned. Ved at bruge andre centrale arkiver kunne man have fået be- eller afkræftet om PET havde ret i sine antagelser om eksempelvis Hjemmeværnets vigtige rolle i det danske okkuperingsberedskab. Det har kommissionen ikke gjort – den har end ikke gjort sig den ulejlighed at gå i avisarkiverne for at finde de artikler, som kunne kaste yderligere lys over eksempelvis Absalon-sagen. Heiberg og kommissionen kunne have leveret et langt bredere, bedre og dybdegående resultat, hvis man havde forladt PET-materialets trygge men begrænsede rammer og vovet sig udenfor kommissionslokalerne for at finde svar på de spørgsmål, man selv og politikerne har stillet om eksempelvis Stay Behind. Kommissionen synes eksempelvis ikke at have spurgt sig selv, hvad det har fået af konsekvenser for PET's undersøgelse, skildring og beskrivelse af Firmaet og Stay Behind, at fænomenerne var tæt forbundet til PET's danske konkurrent, FE? Hvad kan man så udlede af det?

Kommissionens snævre kildebrug viser, at kommissionen har været overbevist om, at svarene på de mange spørgsmål, som blev stillet til daværende justitsminister Frank Jensen i det forri-

ge årtusinde, alle har kunnet besvares fyldestgørende på baggrund af PET's materiale og medarbejdernes selvpfattelse. Hvis man afslutningsvis retter blikket på det citerede udsagn fra Morten Heiberg og Regin Schmidt, nemlig at "Kommissionens historikere, jurister og dommere har samvittighedsfuldt og uhildet analyseret alle relevante dokumenter i PET's arkiv. Beretningsudkast er blevet læst igen og igen, sproglige og saglige forhold er blevet underkastet utallige check," kan det kun undre, at PET-kommissionen har ladet de mange selvmodsigende og uklare udsagn om Absalon og "Operation Survival" forblive i den endelige rapport.³¹

Noter

1. *Morgenavisen Jyllands-Posten*, 16. august 2009.
2. *Morgenavisen Jyllands-Posten*, 28. oktober 2009.
3. Også beredskabsforberedelserne i Belgien kunne være inddraget som en forklaringsmodel, hvis blot man havde brugt rapporten om Belgiens Stay Behind beredskab.
4. Det skal dog for en god ordens skyld siges, at Hans Davidsen-Nielsens bog *Spionernes Krig* udkom i sidste halvdel af 2008. Det samme gjorde undertegnedes bog *Da Yankee'erne Kom Til Danmark*, som kommissionen dog har gjort brug af i andre bind af kommissionens rapporter.
5. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen, *Den Hemmelige Krigen, Overvågning i Norge 1914-1997* (1998). Olav Riste og Arnfinn Moland, *Strengt Hemmelig – Norsk etterretningsteneste 1945-1970* (1997).
6. Flere af de benyttede og refererede dokumenter befinder sig imidlertid ikke som anført af PET-kom-

missionen i Vilhelm Hansens arkiv på Frihedsmuseet (besøgt onsdag den 25. november). Årsagen til dette kendes ikke. Til gengæld finder man en række dokumenter, som er identiske med dem, som nu afdøde Niels Frommelt var i besiddelse af. Som en forbrugeroplysning skal det nævnes, at det er umuligt at finde Vilhelm Hansens arkiv alene ud fra den angivelse, som PET-kommissionen har givet i bd. 5, da Frihedsmuseets arkiv ikke er registreret efter navne men derimod begivenheder. Til de, som måtte være interesserede, kan det oplyses, at Vilhelm Hansens arkiv er registreret og kan findes under "Andet vedr. efterkrigstiden", 40 L – 14. For yderligere info, se <http://www.nationalmuseet.dk/graphics/danske/Frihedsmuseet/Dokumentregistrant-3.pdf>

7. DR1-interview med Grant W. Olson med titlen "Jeg var CIA's mand i Danmark", sendt den 22. oktober 1998.

8. Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og Kommandøren* (1995), side 171.

9. Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen – en politisk biografi* (1993). Wilhelm Christmas-Møller, *Obersten og Kommandøren* (1995). Bo Lidgaard, *Jens Otto Krag 1914-1961* (2001). Peer Henrik Hansen, *Firmaets Største Bedrift* (2005). Se også diverse artikler i *Information* efteråret 1998 af blandt andre Kurt Jacobsen og Ole Lange.

10. Bd. 5, side 86.

11. John Prados, *Lost Crusader – The secret wars of CIA Director William Colby* (2003), side 49.

12. William Colby & Peter Forbath, *Honorable men – My life in the CIA* (1978), side 100. Det omtalte land var ifølge Colby kendt for sine historiske slotte. Han skriver følgende: "the trunk of the car was heavily laden with carefully packed radios and in a remote for-

est I passed them to my friend for distribution to the people he had recruited. My only real problem on the trip was seeing the rear of the car sag alarmingly under the weight of the radios as we boarded a ferry, but my diplomatic passport got it through the customs inspectors." 13. John Prados (2003), side 45.

14. Se Bind. 5, side 21, fodnote 33. Der er ikke umiddelbart noget i måden, hvorpå emnerne er beskrevet, der viser, at det er besvarelsen af spørgsmålene, der havde været retningsgivende for kommissionens undersøgelse i bind 5.

15. Bd. 5, side 194.

16. Bag betegnelsen Q gemmer sig et tidligere medlem af den danske modstandsbevægelse og siden hen også hjemmeføreren, og han var direkte involveret i arbejdet med den pjece, som Absalon udsendte i 1973. Den pågældende er stadig i live og bor nogle kilometer fra centrum af København, hvor kommissionen havde til huse.

17. Allerede i sin ph.d. afhandling kunne Ganser bringe den misvisende historie om Absalon. Af denne fremgår det, at Ganser har fået tilsendt et (tilsyneladende begrænset) materiale om Stay Behind og Danmark fra professor Poul Villaume, som så siden hen blev oversat af en kollega på universitetet. Se Daniele Ganser, *Gladio – NATO's top secret stay-behind army, CIA terrorism in Western Europe and the democratic failure to control secret services*, Basel University 2001, se "acknowledgements".

18. Erling Harders privatarkiv. Absalon-forsendelsen, følgebrev til pjece, side 2.

19. Indlægget blev trykt i "Nyt fra Odense Universitet" nr. 19, 15. december 1973.

20. Bd. 5, side 181 øverst.

21. Folketingstidende 1973-74, spalte 4300.

22. Bd. 5, side 185.

23. Bd. 5, side 180 +185.

24. *Morgenposten*, 13. januar 1991.

25. *Morgenposten*, 13. januar 1991.

26. Bd. 5, side 195.

27. Forfatterens tillid til forskellige personers udsagn springer her i øjnene, særligt når man har læst andre af kommissionens bind. Omkring "Operation Survival" godtages de nævnte diagnose-udsagn fra PET-chefer uden medicinsk uddannelse og baggrund, som derfor ikke umiddelbart har den faglige og professionelle kompetence til at udtale sig om den slags sager, mens der i bind 13 lægges afstand til personers (sagsbehandlere/kriminalassistenter) udsagn, selv om de formentlig er nogle af landets fremmeste eksperter inden for det felt, de udtaler sig om, nemlig KGB's modus operandi.

28. Bd. 5, side 187. Denne forfatters fremhævnin g.

29. *Land og Folk*, 11. december 1990. *Aktuelt*, 11. december 1990. *Politiken*, 11. december 1990.

30. Dette gælder ikke kun PET-kommissionens medlemmer, men alle, der indgår i den akademiske forskningsproces.

31. *Morgenavisen Jyllands-Posten*, 28. oktober 2009.

Den halve historie?

PET-kommissionens bind 7

Af Projektforsker Martin Kryhl Jensen
Center for Koldkrigsforskning
(CFKF)

Det syvende bind af PET-kommissionens rapport er skrevet af Regin Schmidt og handler om PET's overvågning af de politiske partier under Den Kolde Krig. Beskrivelsen er be-

sværliggjort af, at PET i 1990'erne makulerede hovedparten af både emne- og personsagerne vedr. de politiske partier. I forhold til Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Socialistisk Folkeparti og Venstresocialisterne, som var de fire fast repræsenterede partier i Folketinget, som PET viede størst interesse, er det dog alligevel lykkedes at samle et omfattende materiale.¹

Når PET interesserede sig for de politiske partier, var det for at afsløre eventuelle kontakter til fremmede efterretningstjenester, primært de sovjetiske og østtyske. Den vigtigste kilde for PET på dette område var dobbeltagenten Oleg Gordijevskij, hvis oplysninger Schmidt rettelig tillægger en høj kildeværdi. Gordijevskij havde selv kontakt til en lang række politikere, mens han som KGB-officer var udstationeret i Danmark i årene 1966-1970 og 1972-1978, ligesom han kunne fortælle om andre KGB-officerers kontakter. Samlet set levede han mere end 4000 sider med information om sine egne og KGB's øvrige aktiviteter i Danmark.

KGB havde to hovedformål med sit arbejde nemlig at indhente oplysninger og udøve meningspåvirkning.² Indhentning af oplysninger, hvad enten disse var offentligt tilgængelige eller hemmelige, er en helt central opgave for enhver efterretningstjeneste. Meningspåvirkningen derimod var lidt af et KGB-speciale og bestod af flere elementer, herunder subversion og desinforma-tion, der havde til formål gennem påvirkning af enkeltpersoner, grupper eller medier at påvirke den offentlige debat og opinionsdannelsen for derigennem indirekte øve indflydelse på Folketinget og regeringens poli-

tik.³ Det overordnede formål var at svække de vestlige landes forsvar og NATO, samt at skabe splid mellem USA og Europa og generelt skabe mistillid til USA.

Påvirkning af opinionen?

Påvirkningsarbejdet i Danmark var tilpasset den specifikke danske kontekst, således at man mest effektivt kunne spille på eksisterende politiske og kulturelle faktorer. I den tidlige periode af Den Kolde Krig betød det bl.a., at man fra kommunistisk side bevidst spillede på frygten for Tyskland i kampen for at undgå, at et genoprustet Vesttyskland blev en del af NATO. Oplagte samarbejdspartnere for de østlige efterretningstjenester i sådanne operationer var politikere og andre opinionsdannere, der af forskellige grunde var kritiske over for de vestlige demokratier og NATO-samarbejdet.

Hvad angår påvirkningsoperationer og deres betydning skriver Schmidt, at det kan være vanskeligt at afgøre, hvorvidt KGB reelt påvirkede danske politikere eller om man blot koblede sig på eksisterende strømninger og initiativer. Schmidt konstaterer dog, at *“der er i PET's arkiv fundet flere eksempler på, at der undertiden var en nøje overensstemmelse mellem, hvad der blev diskuteret på møder mellem danske politikere og sovjetiske efterretningsofficerer, og hvad politikerne efterfølgende foreslog i Folketinget og i pressen.”*⁴

Desværre har Regin Schmidt undladt at efterprøve så meget som en enkelt af de sager, hvor der kunne være mistanke om, at det rent faktisk lykkedes KGB at skabe politiske dagsordner gennem påvirkningsoperationer. Der er ellers mange oplagte sager.

For eksempel fabrikerede KGB i starten af 1980'erne falsksummet *“Top Secret Documents on US Forces Headquarters in Europe”* på baggrund af materiale, der allerede tidligere var afsløret som KGB-desinformation.⁵ Disse dokumenter skulle angiveligt bevise, at USA pønsede på at ofre Europa i en kommende atomkrig. Dokumenterne blev bl.a. omtalt i *Information* og fik Steen Folke fra VS, der mente at dokumenterne var ægte, til i Folketinget i februar 1981 at stille en række kritiske spørgsmål til forsvarsminister Poul Søgaard.⁶

Det er ganske uforståeligt, hvorfor Schmidt ikke i det mindste i de tilfælde, hvor man har konstateret nøje overensstemmelse mellem drøftelser på sådanne møder og danske politikeres efterfølgende handlinger, har forsøgt at undersøge, hvorvidt KGB reelt havde indflydelse eller ej. Kommissionen har både haft ressourcerne og den nødvendige adgang til PET's arkiver – derfor må de manglende undersøgelser vel tolkes som et bevisst fravalg.

Et andet problem er den manglende systematisering af oplysningerne om KGB's forbindelser i Danmark. I flere af de øvrige bind er der med gavmild hånd brugt skemaer, figurer og tabeller som illustration, mens der i bind 7 kun er ét enkelt skema, der for årene før 1970 illustrerer, hvor mange kontakter KGB havde i de respektive partier og i Folketinget. Det må undre, at Schmidt ikke har lavet en lignende figur, der dækkede årene 1970-1991. Som udenforstående læser må man derfor stille sig tilfreds med løsrevne oplysninger om, hvor mange kontakter KGB havde i afgrænsede enkeltperioder.⁷ Det er tænkeligt,

at det ikke har været muligt på grundlag af det eksisterende materiale at lave en sådan samlet oversigt, men så burde Schmidt have gjort opmærksom på problemet.

På samme vis er det problematisk, at man om de kontakter der rent faktisk nævnes, ikke får ret meget at vide om karakteren af disse. Når man skal vurdere værdien af en kontakt, er dels antallet af møder og disses karakter jo helt afgørende – fem frokostmøder i Snapstinget eller fem konspirative møder på en togstation eller i en park skal således næppe tillægges den samme værdi. Da kommissionen selv flere steder pointerer, at netop mødernes karakter var afgørende for, om PET opfattede de pågældende personers aktiviteter som problematiske, må det undre, at Regin Schmidt ikke i højere grad har vægtet dette kriterium. Han har tilsyneladende heller ikke overvejet, hvilken betydning det havde, at nogle politikere selv aflagde frivillig rapport til PET, hvis de mødtes med sovjetiske repræsentanter⁸, mens andre politikere nægtede at hjælpe PET, hvis efterretningstjenesten henvendte sig. Nogle personer undlod PET simpelthen at kontakte, fordi man vidste, at disse ville søge at udnytte henvendelsen politisk.⁹

Socialdemokratiet og de forkætrede fodnoter

Det har gennem mange år været heftigt diskuteret, hvorvidt Socialdemokratiets ændrede udenrigs- og sikkerhedspolitiske kurs bl.a. kunne tilskrives sovjetisk påvirkning. Det var PET's klare opfattelse, at "*den østlige påvirkningskampagne i høj grad havde forårsaget den socialdemokratiske fodnotepolitik*"¹⁰, og

at påvirkningen skete gennem en række forskellige kanaler. For det første plejede KGB-officerer meget nær kontakt med adskillige socialdemokratiske folketingsmedlemmer. Blandt disse var en person, der under det møde i Folketingsgruppen den 23. november 1979, hvorpå det blev besluttet at søge dobbeltbeslutningen udskudt i seks måneder, ringede til sin KGB-kontakt og underhånden meddelte dette.¹¹

For det andet forsøgte KGB aktivt at påvirke politikformuleringen i f.eks. Socialistisk Internationale og Scandilux.¹² Det skete dels ved påvirkningsoperationer, der uopdaget skulle påvirke den politiske linje, dels ved at man på det officielle plan søgte samarbejde med organisationerne. Således brød Socialistisk Internationale i slutningen af 1970'erne med sin hidtidige politik, og begyndte at invitere delegationer fra Sovjetunionen til at deltage i konferencer, ligesom delegationer fra Socialistisk Internationale flere gange rejste til Moskva for at forhandle.¹³ Ifølge Forsvarets Efterretningstjenestes vurdering var det sovjetiske formål med disse kontakter bl.a. at overbevise Socialistisk Internationale og dets medlemspartier om, at der reelt ikke eksisterede nogen sovjetisk trussel mod Europa, og at oprustningen alene skyldtes USA.¹⁴

PET konkluderede også "*at Moskva via den kommunistisk-dominerede del af fredsbevægelsen påvirkede Socialdemokratiet til at følge en linje, som ville svække Danmarks tilhørsforhold til NATO og reelt gøre landet neutralt.*"¹⁵ Fredsbevægelserne spillede især en stor rolle i relation til spørgsmålet om Norden som atomvåbenfri zone, et forslag som Anker Jørgensens soci-

aldemokratiske regering havde afvist adskillige gange¹⁶, men som Socialdemokratiet som oppositionsparti støttede. Socialdemokratiet blev da også af Sovjetunionen betegnet som "en realistisk platform" for det videre arbejde med zone-ideen der – hvis den blev vedtaget – efter sovjetisk vurdering ville være i direkte modstrid med Danmarks forpligtelser i NATO.¹⁷

Af samme grund tog PET også den henvendelse, man i januar 1983 fik fra en "meget pålidelig kilde" ganske seriøst. Kilden berettede, at en gruppe på ca. ti folketingsmedlemmer under den seneste sikkerhedspolitiske diskussion havde ønsket at stemme med regeringen, men var blevet tvunget af Anker Jørgensen til at følge partidisciplinen. Desuden var kilden af den opfattelse, at Anker Jørgensen ikke oprigtigt var tilhænger af Danmarks NATO-medlemskab, hvilket bl.a. kunne ses af hans flittige angreb på USA og spagfærdige kritik af Sovjetunionen.¹⁸

Regin Schmidt afviser, at kildens oplysninger var korrekte, idet han ikke mener, at Anker Jørgensen favoriserede venstrefløjen i partiet over højrefløjen, eller at Anker Jørgensen skulle favorisere anti-amerikanske synspunkter og undertrykke Sovjet-kritiske indlæg. Kort og godt betegnes kildens oplysninger som "*kendte oplysninger, der har fået en konspirativ drejning.*"¹⁹

Havde Schmidt gjort sig den ulejlighed at studere den socialdemokratiske folketingsgruppes protokoller, ville han ellers hurtigt have opdaget, at der vitterligt var stor intern splittelse, både på det konkrete møde og på mange andre møder. På gruppens møde den 13. december

1982 var der rent faktisk en stor gruppe, der modsatte sig, at man skulle stemme mod regeringen, fordi det var i strid med partiets hidtidige politik. Anker Jørgensen derimod støttede Lasse Budtz, der ønskede at "straffe" den nye borgerlige regering.²⁰

Mønsteret var det samme på efterfølgende møder: Anker Jørgensen støttede den nye politiske linje, som Lasse Budtz var hovedarkitekten bag, og ved alle større diskussioner var der en stor gruppe, der var imod denne kurs. Således advarede Jens Risgaard Knudsen i februar 1983 imod den nye linje, og bad gruppen tænke "på det tilfælde, hvor Socialdemokratiet igen sad med regeringsansvaret, og til den tid, ville man sikkert fortryde, hvis man i dag accepterede, at Lasse Budtz havde fået lov til at sætte en kile ind mellem de partier, der hidtil havde været enige om sikkerhedspolitik [sic!]"²¹ Blandt de medlemmer der udover Risgaard Knudsen var stærkt skeptiske overfor den nye politik, fandt man bl.a. også Erling Olsen, Robert Pedersen, Svend Jacobsen, Mogens Camre, Egon Jensen, K.B. Andersen og Hans Hækkerup.

Havde Schmidt tillige gjort sig den ulejlighed at undersøge, hvad Anker Jørgensen rent faktisk såvel offentligt som internt udtalte om USA og dets udenrigspolitik, ville han have opdaget, at kildens oplysninger om anti-amerikanske udtalelser nok ikke var helt grundløse. I de første år af 1980'erne findes der således adskillige eksempler på, at man fra amerikansk side følte sig nødsaget sig til at imødegå flere af Anker Jørgensens udtalelser, der blev opfattet som anti-amerikanske. Det drejede sig bl.a. om udsagn om Ronald Rea-

gan samt udtalelser, der sidestillede USA og Sovjetunionen som to lige store problemer for Danmark. Da Anker Jørgensen i februar 1982 på TV kaldte USA's udenrigspolitik dobbeltmoralisk og "farlig og ufornuftig",²² var bægeret efterhånden fyldt for amerikanerne. Efterfølgende blev der fra amerikansk side rejst stærkt kritik af udviklingen. Viceudenrigsminister Lawrence Eagleburger udtalte, at statsministerens udtalelser var uden sidestykke i forholdet mellem de allierede. Fra amerikansk side kunne man ikke se nogen som helst anledning til, at statsministeren skulle komme med sådanne udtalelser, og disse ville uundgåeligt påvirke det dansk-amerikanske forhold i negativ retning. På samme vis udtalte den amerikanske ambassadør i Danmark, John Loeb, ved flere lejligheder en stærk kritik af Anker Jørgensen og dennes udtalelser. Da Anker Jørgensen i efteråret 1982 overlod regeringsansvaret til Poul Schlüter, var det dansk-amerikanske forhold således historisk dårligt.²³

De oplysninger som kilden – der af PET blev betegnet som meget troværdig – gav om Socialdemokratiet og partiformanden kan således ikke, som Regin Schmidt gør det, uden videre afskrives som ren konspiration. Man savner i øvrigt både i dette og andre tilfælde nogle principielle metodiske overvejelser i de tilfælde hvor Schmidt – uden supplerende kildestudier og på grund af makulering på et langt spinklere kildemæssigt grundlag – konkluderer i direkte modstrid med PET's daværende vurderinger. Som læser føler man sig langt fra altid overbevist om, at det er Regin Schmidt, der har fat i den lange ende.

Det Radikale Venstre

Prioriteringen i beskrivelsen af de respektive partier forekommer generelt noget skæv, idet Socialdemokratiet kun tildeles godt 40 sider og Det Radikale Venstre cirka 20, mens SF får godt 110 sider og VS 80 sider på trods af, at KGB i både 1970'erne og 1980'erne havde langt flere kontakter i Socialdemokratiet end i SF og VS – og at Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre spillede en langt vigtigere politisk rolle.

Selv om beskrivelsen af de østlige aktiviteter rettet mod Det Radikale Venstre således er forholdsvis kort, får man dog et godt indtryk af både de officielle og de hemmelige kontakter. Den foretrukne officielle fremgangsmåde var, at få Det Radikale Venstre til at oprette partikontakter til "søsterpartier" bag jerntæppet, dvs. primært de såkaldte bondepartier. Især spillede det østtyske Deutsche Bauernpartei, der trods påstået uafhængighed var underlagt SED og STASI's kontrol, en central rolle. Fra østtysk side brugte man besøgende partidelegationer herfra i forsøget på at skabe flere kontakter i Danmark.²⁴

De kommunistiske stater havde tilsyneladende en del succes med tilnærmelserne over for Det Radikale Venstre. I hvert fald fandt PET det i 1980'erne "bemærkelsesværdigt", at det var lykkedes KGB at finde "så gode og samarbejdsvillige"²⁵ kontakter blandt de radikale. Der er således også meget nyt og interessant at læse om både Hermod Lannung, Meta Ditzel og kontakten *Komor*.

Særligt interessant er beskrivelsen af Sven Skovmand, der etablerede kontakt med KGB midt i 1960'erne og blevet tildelt

dæknavnet *Simon*. Skovmand var som pacifist og EF-modstander et oplagt mål for KGB. PET mente, at Skovmands kontakt var "efterretningsmæssig interessant", bl.a. fordi de sovjetiske føringsofficerer forsøgte at ryste PET af inden møder med Skovmand. Schmidt beskriver også Skovmands mange forskellige aktiviteter indenfor undervisningsområdet, der efter PET's opfattelse gav et forherliget og ukorrekt billede af Sovjetunionen og dets udenrigspolitik. Igen savner man imidlertid en selvstændig undersøgelse fra Schmidts side – var det materiale, som Skovmand udgav pro-sovjetisk, og kunne Skovmand i lyset af de konkrete aktiviteter betragtes som en påvirkningsagent?

Socialistisk Folkeparti

Selv om SF blev dannet i 1959 som resultat af splittelsen af DKP, så var partiet efter PET's opfattelse ikke stort andet end en mere appetitlig klon af DKP. Haldor Laxness, der selv var frafalden kommunist, konstaterede således, at dannelsen af SF blot betød, at "*kommunisterne var brudt ud af kommunistpartiet.*"²⁶ Reelt var der da heller ikke stor politisk forskel på DKP's og SF's politik i de første mange år²⁷, og partiets demokratiske retorik havde således blot til hensigt at skjule dets "*virkelige revolutionære mål, der om nødvendigt skulle nås med voldelige midler*"²⁸, som det hed i en PET-analyse.

Fordi SF og DKP mindede så meget om hinanden, blev ledende SF'ere med god grund opfattet som en sikkerhedsrisiko, der måtte omfattes af samme forholdsregler som kommunister.

Midt i 1960'erne havde KGB da også allerede etableret konspirativ kontakt til to SF'ere, herunder chefideologen og den senere partiformand Gert Petersen. I 1966 blev Holger Vivike også hvervet, paradoksalt nok samtidig med at partiformanden Aksel Larsen samarbejdede med CIA. Vivike leverede primært oplysninger om interne forhold i SF og fungerede desuden som talentspejder for KGB, dvs. at han udpegede personer, som han mente kunne hverves. Senere fik KGB også kontakt til bl.a. Pelle Voigt, Torben Krogh og adskillige andre unavngivne personer.

Gert Petersen må dog i kraft af sin centrale betydning for SF anses som særligt interessant. PET erfarede nemlig gennem Gordijevskij, at Gert Pedersen i starten af 1970'erne havde udleveret oplysninger om møder i Udenrigspolitisk Nævn. Desuden blev Gert Petersen ifølge KGB brugt til holdningspåvirkning, og KGB skulle på denne måde have haft en væsentlig indflydelse på Gert Petersens rolle i skabelsen af det alternative flertals politik.²⁹

Regin Schmidt opregner en række forbehold, som han mener generelt må tages, når man skal vurdere danskeres forbindelser til repræsentanter for de kommunistiske lande. I den hidtidige debat har KGB-agenternes påståede – men ringe dokumenterede – trang til overdrivelse været fremtrædende. Det forekommer imidlertid at være mere relevant at beskæftige sig med nogle af de andre kriterier, som Schmidt nævner. For det første om møderne var af konspirativ karakter, dvs. om der blev taget skridt til at holde kontakten skjult. For Gert Petersens vedkommende var de fleste møder fra 1965 og frem foregået åbent, men fra

1981 kunne PET konstatere, at de antog mere konspirativ form.³⁰

Som et andet kriterium nævner Schmidt, hvorvidt der bestod et afhængighedsforhold mellem parterne, dvs. om kontakten modtog penge eller gaver. Dette argument kan imidlertid næppe tillægges nogen afgørende betydning, idet ideologisk hvervede kontakter sjældent ville modtage modydelser. Et afgørende kriterium må imidlertid være, om kontakten var klar over, at han mødtes med en efterretningsofficer. Efter Den Kolde Krigs afslutning har mange af KGB's danske kontakter ikke overraskende nægtet, at de skulle have vist, at russerne i virkeligheden var KGB-folk – det gælder også for Gert Petersen. Ifølge Gordijevskij, der selv var føringsofficer for Gert Petersen i en periode, var Gert Petersen imidlertid senest midt i 1970'erne klar over, at hans kontakter var fra KGB.³¹ For Pelle Voigt stod det da også fra starten klart, at hans kontakter var fra KGB.³² Når flere af Gert Petersens møder med KGB-kontakter tillige foregik under konspirative former, og hvis han vitterligt udleverede klassificeret oplysninger, synes der ikke at have kunne herske megen tvivl om, at Petersen har været klar over tingenes rette sammenhæng – om ikke andet blev han det i 1985, da Gordijevskij hoppede af.

I sit konkluderede afsnit om SF nævner Regin Schmidt, at flere medlemmer af SF blev hvervet af MfS/HVA i den periode, hvor Aksel Larsen havde kontakt med CIA. Disse sager fra 1960'erne er imidlertid kun nævnt med ganske få linjer, og generelt forekommer de østtyske efterretningstjeners virke at være

noget stedmoderligt behandlet. Både MFS/HVA og den militære efterretningstjeneste Bereich Aufklärung havde adskillige agenter i Danmark³³ – beskæftigede ingen af disse sig med det politiske område i 1970'erne og 1980'erne?

Venstre-Socialisterne

Beskrivelsen af VS er den bedste del af bind 7, fordi det på en overskuelig måde lykkes at redegøre for den til tider kaotiske udvikling partiet gennemlevede. Det konstateres, at VS' klare mål var at gennemføre en socialistisk samfundsomvæltning, om nødvendigt med vold, for at proletariatets diktatur effektivt kunne undertrykke tilhængerne af det borgerlige-demokratiske samfund. I denne proces mente man, at det kunne være nødvendigt at suspendere de borgerlige rettigheder for de grupper, der ikke umiddelbart ville forstå at sætte pris på den virkeliggjorte socialismes lyksaligheder.³⁴

VS var præget af en betydelig intern splid mellem fraktioner og grupper, der spændte fra leninister, anarkister, trotskister, syndikalister til tidligere blomsterbørn. Set retrospektivt må man glæde sig over, at denne brogede personsammensætning betød, at partiet brugte mere energi på teoretiske diskussioner og fraktionskampe end på at søge parti-programmet gennemført.

VS fik i modsætning til f.eks. SF aldrig noget nært partimæssigt samarbejde med de kommunistiske lande. Leninisterne var ikke afvisende over for et samarbejde med Sovjetunionen og de østeuropæiske stater, hvilket til gengæld var helt uacceptabelt for maoisterne, der havde Maos Kina og Albanien som foretruk-

ne idoler. Fra sovjetisk side stolde man i øvrigt ikke nok på VS til, at man turde forsøge at hverve partimedlemmer.³⁵

Partiets internationale arbejde blev dels præget af den interne splittelse, dels af at man prioriterede det såkaldte "antiimperialistiske" arbejde højt. Det betød, at VS etablerede samarbejde med en hel række oprørs- og terrorbevægelser som f.eks. PFLP og IRA, der efter VS opfattelse var medkæmpere i den antiimperialistiske kamp. Man etablerede også kontakt til De Sorte Pantere i USA, MPLA i Angola, Sandinisterne i Nicaragua. I Danmark havde man nære bånd til BZ-bevægelsen.³⁶

Mest interessant er måske VS' forhold til Rote Armee Fraktion, der bl.a. gav sig udslag i støtte til fængslede RAF-medlemmer. Ifølge VS' analyse var Vesttyskland inde i en "faciseringsproces", der ledte frem mod en ren dyrket fascistisk stat, en proces der naturligvis blev ført an af det imperialistiske USA. Officielt tog VS afstand fra brugen af vold som politisk virkemiddel, men også på dette område var der delte meninger internt i partiet.³⁷ Det må i øvrigt undre noget, at Regin Schmidt ikke er mere kritisk, når han på baggrund af VS' eget arkiv konkluderer, at der ikke er fundet beviser for, at medlemmer af VS direkte støttede PFLP's terrorhandlinger. Schmidt har nemlig selv pointeret, at man skal være varsom med at stole på sådant partimateriale, fordi illegale aktiviteter naturligvis ikke vil være nævnt heri.³⁸

Den halve historie

Samlet set bringer Regin Schmidt i bind 7 en mængde nye

og interessante oplysninger frem. Desværre bliver en stor del af disse oplysninger ikke analyseret eller forsøgt indplaceret i en større sammenhæng, men kommer i stedet til at optræde som tilfældigt løsrevne brudstykker. Generelt er der for meget redegørelse og for få og svage analyser. Det hænger måske sammen med det relativt snævre kildegrundlag, der præger både dette og andre bind. Som anført har Schmidt f.eks. forsømt at bruge Socialdemokratiets gruppeprotokoller, ligesom Udenrigsministeriets store arkiv stort set ikke er brugt.

Som læser bliver man heller ikke meget klogere, hvad angår de sovjetiske påvirkningsoperationer og værdien af kontakten til danske politikere. Schmidt holder sig nemlig i alt for høj grad til at beskrive, hvad PET vidste på hvilke tidspunkter, og undlader selv at udforske sagerne yderligere. Det må også undre, at Schmidt på en gang vurderer, at PET generelt havde troværdige og realistiske opfattelser af KGB's virksomhed og situationen i de enkelte partier, når han samtidig afviser adskillige af PET's centrale samtidige konklusioner.

Når man betænker, at kommissionen har haft over ti år og et ubegrænset budget til rådighed, kunne og burde resultatet have været væsentligt bedre.

Noter

1. Bind 7, s. 13. Se tillige omtalen af Venstre s. 73-74 og af Konservativ Ungdom s. 74-80.
2. Bind 7, s. 39.
3. Bind 7, s. 36.
4. Bind 7, s. 16.
5. Se SIK-NYT, januar kvartal 1981. Den tjekkoslovakiske afhop-

per Ladislav Bittman havde allerede i 1972 afsløret, at det materiale, som dokumentet byggede på, var et KGB-falsum.

6. Folketingstidende, 1981, sp. 7192-7196. Se også Ole Hasselbalch "Den stille krig", 2001, s. 169ff.
7. Se f.eks. bind 7, s. 87f, hvor det oplyses, at KGB i årene 1975-77 havde syv kontakter i Socialdemokratiet.
8. Se f.eks. Knud Østergaards referat til PET af samtale med ambassaderåd Zhuralev, maj 1983, ks. 18, Knud Østergaards privatarkiv, Rigsarkivet.
9. Bind 7, s. 50.
10. Bind 7, s. 101.
11. Bind 7, s. 102.
12. Bind 7, s. 102 & 113.
13. Oleg Gordijevskij & Christopher Andrew "Comrade Kryuchkov's Instructions: Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985", 1991, s. 177f.
14. FE, Efterretningsoversigt september 1979.
15. Bind 7, s. 113.
16. Se Kåre Thorsen "Fodnotepolitikens afspejling i forsvarspolitikken 1979-97", upubliceret speciale, 2004, s. Bind 7, s. 41f.
17. CK KPSS, f 5 op 90 d 849, SUKP-partiarkiv, Moskva.
18. Bind 7, s. 104.
19. Bind 7, s. 107.
20. Møde 13/12 1982, protokol III 1982, Socialdemokratiets Folketingsgruppe, Folketingets Bibliotek og Arkiv.
21. Møde 8/2 1983, protokol I 1983, Socialdemokratiets Folketingsgruppe, Folketingets Bibliotek og Arkiv.
22. Telegram Udenrigsministeriet til Ambassaden Washington 8/2 1982, 5.D.32.a, Udenrigsministeriet, jf. Nikolaj Petersen "Europæisk og globalt engagement", 2004, DUH bind 6, s. 238ff.
23. Nikolaj Petersen "Europæisk og globalt engagement", DUH

- bind 6, s. 238ff, DIIS "Danmark under Den Kolde Krig", 2005, bind 4, s. 203ff.
24. Bind 7, s. 117ff.
25. Bind 7, s. 119.
26. Morten Møller "Mogens Fog", 2009, s. 411.
27. Se også Anja Nymand Hansen "Fri af bjørnens klør", i *Den kolde krig på hjemmefronten*, 2004, s. 147-161.
28. Bind 7, s. 148.
29. Bind 7, s. 239ff.
30. Bind 7, s. 234.
31. Jacob Andersen "De Røde Spioner", 2002, s. 722.
32. Pelle Voigt "Mit liv med KGB", i *Weekendavisen*, 3.-9. oktober 1986.
33. Se f.eks. Thomas Wegener Fris "Danmarks krigshistorie", 2008, s. 321 vedr. Bereich Aufklärung's agenter samt Mette Herborg og Per Michaelsen "STASI og Danmark", 1996, vedr. MfS/HVA agenter.
34. Bind 7, s. 334f.
35. Bind 7, s. 333f.
36. Bind 7, s. 334ff.
37. Bind 7, s. 310ff. Se også "Baader-Meinhof-Gruppen – derfor vold", 1976.
38. Regin Schmidt, indlæg på Dansk Historikermøde, 22/8 2009.

Påvirkningsagenter i gråzonen

PET-kommissionens bind 13

Af Anne-Mette Anker Hansen
Projektforsker ved Center for
Koldkrigsforskning (CFKF)

Morten Heiberg har i bind 13 gennemgået to forskellige sager om samme emne, nemlig påvirkningsvirksomhed. Han har, som det fremgår af værkets undertitel, skildret sagerne på grundlag af PET's arkiv. Det gør

naturligvis bogen interessant, at den bygger på kilder, der aldrig før har været anvendt i faghistorisk øjemed. Men i det konkrete tilfælde er der den væsentlige indvending, at Morten Heiberg kun i ringe grad benytter sig af andre kilder, og sjældent hæver sig over kildematerialet for at forholde sig til sit stof, perspektivere og analysere. Til gengæld får læseren en meget omhyggelig gennemgang af henholdsvis Arne Herløv Petersen og Jørgen Dragsdahl-sagen.

Denne anmeldelse vil først og fremmest fokusere på Arne Herløv Petersen, da jeg har gennemgået denne sag i PET's arkiv. Dragsdahl-sagen har jeg ikke set, så den vil blive kommenteret mere overordnet.

Arne Herløv Petersen-sagen

Ganske kort fortalt blev Arne Herløv Petersen efter flere måneders overvågning anholdt i sit hjem på Langeland 3. november 1981. Hermed begyndte den første og hidtil eneste sag om påvirkningsvirksomhed siden retsopgøret efter besættelsen. Et halvt års tid senere sluttede sagen, uden at hovedpersonen var blevet dømt.

Arne Herløv Petersen blev sigtet efter straffelovens §108, den såkaldte milde spionparagraf, bl.a. for at have udført forskellige påvirknings- og desinformationsopgaver for den sovjetiske sikkerheds- og efterretningstjeneste KGB. Da der var tale om forhold, som hører under straffelovens kapitel 12 og 13 (såkaldte statsforbrydelser), var det justitsministeren, der afgjorde, om den sigtede skulle retsforfølges. Den daværende minister, Ole Espersen, valgte 17. april 1982 at fra-

falde tiltalen, hvilket ikke er det samme som at opgive tiltalen. Et tiltalefratagelse betyder, at den sigtede anses for skyldig i et eller flere af de forhold, han er tiltalt for, men at man af en eller anden årsag undlader at gennemføre en retssag.¹ De fleste, som kan huske sagen, vil formodentlig tro, at han var skyldig i at have ageret som påvirkningsagent for KGB. Men helt så simpelt er det ikke. Det er imidlertid ikke denne side af sagen, der bliver fokuseret på i bd.13.

Morten Heiberg gennemgår Arne Herløv Petersen-sagen i fem kapitler. Han ofrer de mildest talt rodede omstændigheder omkring anholdelsen mest opmærksomhed. Den daværende justitsminister Ole Espersen siger selv, at han modsatte sig en anholdelse. Men alligevel blev den sat i værk af politiet. Alt dette er omdrejningspunktet i kapitlerne fire, fem og seks. De danner grundlag for Heibergs konklusion, nemlig at anholdelsen var led i en kontraefterretningsoperation, som PET var involveret i sammen med en anden vesteuropæisk tjeneste.

PET's egen forklaring var, at AHP's føringsofficer i KGB, Vladimir Merkulov, stod for at blive udvist, og at historien var ved at sive til pressen. Derfor måtte man skride til ransagning for at sikre sig, at vigtigt bevismateriale ikke blev fjernet. Iflg. Heiberg behøver den ene forklaring dog ikke udelukke den anden. Som han udlægger det, var "PET eller en samarbejdende udenlandsk tjeneste, muligvis selv kilde til den oplysning i pressen, som angiveligt forårsagede, at politiet var nødt til at skride til anholdelse."² Dokumentationen til hans tese er dog tvivlsom (se nedenfor).

Af kommissionens retlige vurdering fremgår det, at det har været vanskeligt at fastslå det nøjagtige hændelsesforløb. Konklusionen lyder, at man ikke kan afvise, at AHP blev arresteret "på grund af en misforståelse."

Det rejser unægtelig nogle andre væsentlige spørgsmål: Hvorfor lod man ikke sagen falde med det samme, hvis anholdelsen var en misforståelse? Det spørgsmål har kommissionen åbenbart ikke fundet det væsentligt at gå videre med. Ud over de overordnede retslige og politiske følger, så er der jo den helt konkrete konsekvens af denne sag, at en dansk borger er erklæret skyldig for livstid – uden at hans sag er blevet prøvet ved en domstol. Var det også en misforståelse? Det får vi ikke at vide.

Og her er vi ved en af de væsentligste overordnede indvendinger mod værket 'KGB's kontakt og agentnet i Danmark': Den rejser flere spørgsmål, end den besvarer.

Generelt graves der ikke dybt nok i problemstillingerne. Generelt undlader forfatteren at forholde sig til sine kilder (deres troværdighed, sammenhæng mv.), men nøjes med at referere deres indhold, og alt for ofte glemmer Heiberg at delagtiggøre læseren i de mellemregninger, han måtte have gjort sig for at nå et givent ræsonnement.

Disse synspunkt vil jeg uddybe i kritikpunkterne nedenfor:

Var anholdelsen af AHP virkelig et resultat af en kontraefterretningsoperation? Jeg finder det ikke tilstrækkeligt dokumenteret. Dét, Morten Heiberg dokumenterer, er, at nogen i PET sammen med en anden vesteuropæisk tjeneste forberedte en kontraefterretningsoperation i forbindelse

med udvisningen af Vladimir Merkulov.

Operationen gik ud på at planlægge en historie i pressen, der afslørede forbindelsen mellem en af de pamfletter, AHP havde forfattet, og Merkulovs aktiviteter.³ Denne historie blev iflg. Heiberg skrevet af PET's søstertjeneste, allerede før udvisningen af Merkulov havde fundet sted. Den foretog at være skrevet af en journalist på rejse i Danmark.

At nogen i PET sammen med søstertjenesten forberedte sin egen påvirkningsaktion, tvivler jeg sådan set ikke på. Spørgsmålet er blot, hvor stor betydning det har for AHP's arrestation. Det er en frygtelig kompliceret sag, som Heiberg her har skildret, og hen ad vejen gøres den stadig mere konspiratorisk og indviklet. Når det er vanskeligt at redegøre for hans argumentation, skyldes det muligvis, at han gør alle mulige krumspring for at få PET's daværende chef Ole Stig Andersen til indtage en anden rolle, end der er dækning for i kilderne.

For hvilke holdepunkter er der i det kildemateriale, Heiberg ligger til grund for sin fremstilling? Jeg har kun fundet tre.

Det første er, at politiassessor Arne Stevns 5. marts 1981 holdt møde med en repræsentant for en vesteuropæisk tjeneste, der tog beslutning om, "hvordan man i medierne bedst kunne udnytte en kommende anholdelse af Herløv Petersen/udvisning af Merkulov."⁴

Det andet er, at den vesteuropæiske tjeneste rent faktisk forfattede et forlæg til en artikel, der forbandt Arne Herløv Petersens arbejde med Merkulov. Det blev iflg. Heiberg skrevet mellem den 28. september og den 21. oktober, hvor Merkulov blev udvist.⁵

PET's chef blev forelagt dette materiale, men som Heiberg bemærker, "fremgår [det] dog af en påtegning, at udkastet blev forkastet af Ole Stig Andersen."⁶

Men det får ikke Heiberg til at konkludere, at kontraefterretningsoperationen måske var blevet afblæst.

På de efterfølgende sider forsøger Heiberg – ikke særligt overbevisende – at få det til at se ud som om, "at PET den 3. november 1981 kunne anholde Arne Herløv Petersen og dermed gennemføre den fælles kontraefterretningsoperation, der var blevet aftalt på et møde med en vesteuropæisk tjeneste den 3. marts 1981."⁷ Heiberg forsøger på forskellige måder, at argumentere for, at Ole Stig Andersen var orienteret, og at hans forklaring til ministeren om, at "PET ikke gerne ser sine historier plantet i pressen" ikke stemmer overens med det faktum, at OSA var orienteret om/involveret i kontraefterretningsoperationen.⁸ At Ole Stig Andersen var orienteret om eller endog involveret i en kontraefterretningsoperation, rykker vel ikke ved det faktum, at han forud for Merkulovs udvisning forkaster operationen.

Heiberg bruger det faktum, at nyheden om Arne Herløv Petersen meget hurtigt efter arrestationen gik verden rundt, som belæg for teorien om kontraefterretningsoperation. Han overser en mere nærliggende forklaring, nemlig at spionafsløringer altid er godt nyhedsstof, som Reuters og AP i København naturligvis omgående ville formidle globalt.

Heiberg har dokumenteret, at PET på lavere niveau (politiasessor Arne Stevns) havde et møde med en udenlandsk tjeneste, hvor man planlagde en kontraefterretningsoperation, og at den

udenlandske tjeneste udarbejdede et forlæg til en artikel om forbindelsen mellem Vladimir Merkulov og AHP. Han har ikke på tilfredsstillende vis dokumenteret, at kontraefterretningsoperationen skulle have forårsaget anholdelsen af Arne Herløv Petersen.

Heiberg definerer ikke bogens centrale begreb – påvirkningsagent eller indflydelsesagent. PET opererede med begrebet, og anså det for ulovligt at udøve påvirkningsvirksomhed for Østbloklændene. I al almindelighed blev det tilsyneladende betragtet som ulovligt, hvis man modtog penge for det. Indflydelsesagent er imidlertid et KGB-begreb, som efterretningsverdenen har overtaget, men der findes ingen bestemmelse i den danske straffelov, der eksplicit kriminaliserer propaganda eller indflydelsesvirksomhed for en fremmed magt.⁹ Frem til Arne Herløv Petersen-sagen var der hverken faldet dom eller påtale i lignende sager.¹⁰ Faktisk foranledigede sagen, at der i Folketinget blev fremsat lovforslag, der skulle gøre det lovligt at opgive, hvis man modtog økonomiske støtte til "politisk skrift" eller anden form for propaganda.¹¹ Formålet var at komme den strafferetlige uklarhed om begrebet til livs. Forslaget blev imidlertid ikke vedtaget, og rent formelt har Arne Herløv Petersen-sagen efter alt at dømme ikke resulteret i nogen afklaring. Således har de to autoritative oversigtsværker over straffelovens paragraffer og domme, *Karnov* og *Kommenteret Straffelov*, hver deres version af, hvorvidt påvirkningsvirksomhed er ulovlig. Iflg. *Karnov* må §108 "antages også at omfatte aktiv efterret-

ningsvirksomhed (påvirkningsagenter)," iflg. *Kommenteret Straffelov* omfatter "bestemmelsen [...] næppe hemmelig bistand til en fremmed efterretningstjeneste med at udbrede den fremmede stats synspunkter (propaganda)."¹² Denne uklarhed kunne meget vel formodes, at have haft betydning for forløbet omkring arrestationen af Arne Herløv Petersen, og har sandsynligvis været årsagen til at justitsminister Ole Espersen og PET så helt forskelligt på sagen.

Som sagt har de overordnede sammenhænge ikke Heibergs (eller kommissionens) interesse.

Den strafferetlige uklarhed omkring begrebet påvirkningsagenter fører automatisk videre til Rigsadvokatens utvetydige vurdering i Arne Herløv Petersen-sagen. Rigsadvokat Per Lindegaard gav klart udtryk for, at påvirkningsvirksomhed ikke faldt ind under gerningsindholdet i § 108 – heller ikke selv om man modtog betaling for det. Hvilket også fremgår af Heibergs fremstilling.¹³ Men hvilke konsekvenser fik Rigsadvokatens vurdering i sagen? Heiberg har åbenbart ikke fundet dette spørgsmål interessant.

Det underer mig. PET fortsatte tilsyneladende ufortrødent med at arbejde ud fra den forudsætning, at det var kriminelt at være påvirkningsagent for KGB. Det er Dragsdahl-sagen et oplagt eksempel på. Hvorfor fortsatte man med overvågningen, rapporteringen osv., når nu Rigsadvokaten havde givet udtryk for, at det ikke var ulovligt at være påvirkningsagent? Man kan hurtigt opremse de første 100 realpolitiske grunde til at fortsætte overvågningen og indrapporteringen af den skjulte påvirkningsindsats

(som KGB stod for).¹⁴ Men uanset hvilke årsager, der måtte ligge til grund for, at PET fortsatte som hidtil, så er der vel nogle retlige aspekter i Rigsadvokatens vurdering, som burde have været undersøgt. Og de ligger vel klart inden for kommissoriet? Ærgerligt at kommissionen med sin kombination af juridisk og historisk ekspertise ikke har gjort det.

I afsnittet om 'Norden som atomfri zone' (ss. 82-87) er der noget fundamentalt galt med den sproglige præcision og den kildekritiske troværdighed. Afsnittet indledes med en passage om, at "PET's efterforskning viste, at KGB *interesserede sig for* (min kursivering, amah) Herløv Petersens underskriftindsamling for en appel om en atomfri zone i Norden." Det er mildest talt noget af en underdrivelse, når det fremgår af de kilder, Heiberg har haft til rådighed,¹⁵ at den sovjetiske ambassade for det første var involveret i sagen,¹⁶ og at underskriftindsamlingen for det andet var bestilt af Vladimir Merkulov (Arne Herløv Petersens kontakt i KGB).¹⁷

Længere nede i samme afsnit forsøger Heiberg at så tvivl om et resumé af en telefonsamtale, AHP har ført, hvoraf det fremgår, "at han lørdag d.1. august havde haft besøg af den sovjetiske ambassade, og at han ved den lejlighed havde modtaget 7.000 kr. som betaling for de annoncer han havde indrykket i dagblade med appel om en atomfri zone i Norden."¹⁸

Arne Herløv havde altså iflg. denne beretning modtaget 7.000 kr. fra den sovjetiske ambassade, hvilket bekræftes af de øvrige passager i dokumentet.

Heiberg afviser at bruge materialet som dokumentation alene

af den grund, at det er et resumé og ikke en transkription af aflytningen. Han betragter den citerede passage som "et centralt bevispunkt i PET's bevismateriale", men tilføjer at kommissionen ikke har kunnet indkredse nærmere, hvad der ligger til grund for "den manglende akkuratess" (dvs. den manglende transkription).

Heibergs begrundelse for at afvise resuméet som gyldig dokumentation er rent formel, og dermed undgår han meget behændigt at forholde sig til selve indholdet, nemlig at AHP var i KGB's sold, og at annoncekampagnen 'Norden som atomvåbenfrizone' delvist var finansieret af den sovjetiske efterretningstjeneste.

Det ville naturligvis have været bedre, om vi havde haft transkriptionen, men det har vi ikke. Vi har kun et resumé, og det må vi så forholde os til. Jeg finder intet utroværdigt i indholdet. Men måske har Heiberg en forklaring, som retfærdiggør hans affærdigelse af kilden? Den formelle begrundelse køber jeg ikke, da han tilsyneladende godt har kunnet bruge et andet dokument fra samme sagskompleks, hvoraf det meste også består af et resumé. Det drejer sig om den kilde, han refererer på side 85, hvoraf det fremgår, at Plumfonden ikke havde bevilliget de 5.000 kr. til annoncekampagnen, som Arne Herløv troede, men kun 1.500 kr.¹⁹ Heiberg tager ingen forbehold over for dette dokument, hvoraf kun en enkelt af AHPs udtalelser er nedfældet som direkte tale – resten er resumé.

Det kan han åbenbart godt bruge. Hvorfor vides ikke.

Arne Herløv Petersen-sagen er

præget af misforståelser og kommunikationsbrist. Mellem Justitsministeriet og PET, internt i Justitsministeriet og internt i PET. Det sidste har Ole Stig Andersen skildret i sin udtalelse af 11. marts 2009, som er trykt i beretningens første bind (bilag 6). Han fortæller bl.a., at ansættelsen af en ny operativ chef, Ejgil Dalsgaard, medførte en lang række problemer. Dalsgård, der iflg. den daværende vicechef i PET, Niels Schmidt, kørte Arne Herløv Petersen-sagen, beskrives af Ole Stig Andersen som et magtmenneske, der traf sine egne beslutninger og ikke kunne samarbejde.²⁰ Det skinner klart igennem i den tidligere PET-chefs skildring, at det har været en meget ubehagelig situation, og det fremgår af udtalelsen, at kommunikationen mellem den operative chef og den øvrige ledelse var dårlig. Ole Stig Andersens beskrivelse forekommer mig troværdig. Der er ikke meget kontraetterretningsoperation eller spektakulær spionjagt over den. Den fortæller en historie om dårligt samarbejde og dårlig kommunikation. Enhver, der har været udsat for noget lignende ved, at man ikke arbejder optimalt i en sådan situation. Man begår fejl. Dybt banalt.

I modsætning til Ole Stig Andersen, der erkender at situationen i PET ikke var optimal (og i øvrigt også erkender, at det var hans fejl at ansætte den nye operative chef), så er der ikke mange nuancer at spore i den tidligere justitsminister Ole Espersens udtalelser. Allerede omkring tre uger før Arne Herløv Petersens anholdelse havde han angiveligt givet instruks om, at en anholdelse ikke skulle finde sted.²¹ Her er der tilsyneladende ikke noget at komme efter. Dog vil

jeg antydningvis tillade mig den antagelse, at Ole Espersen måske ikke har været klar nok i mølet over for dem, der skulle forvalte hans budskab (departementchefen og PET).

Ole Stig Andersens skildring af problemerne i PET bliver ikke brugt i bd. 13. Det er synd. For mig forekommer det som en væsentlig del af det årsagskompleks, der må bedømmes og afvejes, når man skal finde svar på, hvorfor Arne Herløv Petersen blev arresteret. Ikke sjældent må man søge sin forklaring – eller i hvert tilfælde dele af den – i det banale. Det har Heiberg ikke gjort.

Jørgen Dragsdahl-sagen

I grunden er det lidt misvisende, at tale om Dragsdahl-sagen, der blev nemlig aldrig taget skridt til at indlede en straffesag mod ham. Den tidligere operative chef i PET har udtalt, at man ikke fandt tilstrækkelige beviser til at kunne rejse sigtelse.

Dragsdahls samarbejde med KGB foregik nogenlunde samtidigt med Arne Herløv Petersens, og han var også involveret i fredssagen. Ellers er det svært at finde lighedspunkter. Arne Herløv Petersen var alkoholiker, mens han samarbejdede med KGB, og bortset fra hans sproglige talent og hans kontakter i kunstner- og forfatterkredse, var det begrænset, hvilke muligheder for indflydelse KGB så i ham.

Anderledes forholdt det sig med Dragsdahl, der ud over at være journalist på Information og engageret i fredsbevægelsen, også af mange blev betragtet som en af Danmarks førende eksperter på sikkerhedspolitik. Han var i en periode medlem af Det Sikkerheds og Nedrust-

ningspolitiske Udvalg og havde kontakt med indflydelsesrige personer verden over. Der er ingen tvivl om, at Dragsdahl var et særdeles interessant og lovende bekendtskab for KGB.

Omdrejningspunktet i Morten Heibergs fremstilling er spørgsmålet om, hvilken karakter Dragsdahls kontakt til KGB havde – eller rettere hvor vigtig en agent Dragsdahl var for KGB. Var han deres nummer ét i Danmark, som hans føringsofficer på et tidspunkt indberettede til Centeret (KGB's hovedkvarter i Moskva)?

At Dragsdahl i en periode fra slutningen af 1970'erne til midten af 1980'erne havde konspiratorisk kontakt til KGB, drager Morten Heiberg ikke i tvivl. Han stiller heller ikke spørgsmål ved, at Dragsdahls forbindelsesofficer i KGB Vladimir Minin flere gange omtalte ham som "Nummer ét." Det, Heiberg stiller sig tvivlende over for, er, hvorledes Centeret forholdt sig til Dragsdahl. Heiberg mener ikke, at Centeret delte Minins bedømmelse og begrundelse bl.a. sin skepsis med, at man i Moskva angiveligt havde stillet spørgsmålstegn ved Minins indberetninger og kildeføring.

I 1977 havde Centeret således noteret, at han havde et stort forbrug, der fortrinsvis omfattede københavnske beværtninger, hvilket blev betragtet som en sikkerhedsrisiko. Heiberg noterer sig, at det netop var i den periode, hvor Minin forestod kontakten, at Dragsdahl skulle have modtaget pengebeløb fra KGB og konstaterer, at det var "et velkendt problem, at KGB-officerer selv anvendte de økonomiske midler, som var beregnet til kontakter og agenter."²²

Som dokumentation herfor

henviser han til en passage i Oleg Gordievskijs selvbiografi, hvoraf det fremgår, at KGB-systemet var så fyldt med fejl og mangler, at det nærmest indbød til at opfinde møder og fiktive kontakter, så officererne kunne stikke pengene i deres egne lommer.²³

Jeg må gå ud fra, at det også er denne passage, Heiberg bygger på, når han i konklusionen anfører, "at residenturets ansatte ofte overdrev deres indberetninger af karrieremæssige eller andre hensyn."²⁴ Sjældent har en enkelt sætning i en enkelt bog kunnet give stof til så megen "dokumentation" om slendrian og sløseri i det sovjetiske system.

Der er ingen grund til at så tvivl som Gordievskijs oplysning om fiktive kontakter. Men hvad der derimod er rigtig god grund til (og hvad Heiberg ikke gør) er at fortolke og forklare oplysningen, så den ikke fremstår ufordøjet og brugbar i en hvilken som helst sammenhæng. For vel var der rigtig mange fejl og mangler i det sovjetiske bureaukrati. Og vel var der underordnede, der fortalte de overordnede, det som de ønskede at høre, sådan er det i et hvilket som helst bureaukrati.

Hvad man nødvendigvis må forstå, er at sovjetsystemet ikke var noget almindeligt bureaukrati – nidkærheden i overvågningen af medarbejderne kendte ingen grænser – og systemet tolererede hverken illoyalitet, løsgættighed eller løgnagtighed. Og der blev ikke set med milde øjne på denne form for embedsforsømmelser. Hvis man læser videre i Gordievskijs selvbiografi – frem til nederst side 334 – får man denne beskrivelse af, hvor lidt der skulle til for at blive fyret i

KGB: "Hundreds of men had been sacked from the KGB for the pettiest of crimes – losing an unimportant document, embezzling a small amount of money, or (like Lubimov) becoming involved in scandals with women."²⁵

At lyve om, hvor mange agenter, man havde rekrutteret, blev naturligvis ikke tolereret i Centeret. Når det alligevel forekom, var det fordi det pga. af systemets fejl og mangler i reglen ikke blev opdaget, når det gjaldt de mere tilfældige kontakter. Hvad angår agentniveauet (altså den højeste klassifikation i KGBs kontaktnet) vil jeg tillade mig den antagelse, at det ikke forekom særlig ofte. Af den grund, at der på dette niveau ikke var tale om tilfældige, men faste kontakter, og der ville være langt større risiko for at blive opdaget, hvis man løj om eller overdrev agentens betydning.

Centeret var konstant opmærksom på problemet med såkaldte "papirsagenter", og strammede jævnlige op på procedurerne. Dette er endnu et af særtrækkene ved sovjetsystemet, at man for at komme de mange fejl og mangler til livs konstant reorganiserede og strammede op på kontrollen. En sådan opstramning fandt sted på en konference i KGB's Første Hoveddirektorats 3. afdeling (hvorunder Skandinavien hørte) i juli 1984. Her blev det netop påpeget, at der blev rekrutteret et urimeligt stort antal "mål" til dyrkning (dvs. mere eller mindre tilfældige kontakter), hvilket førte til spild af operationelle ressourcer, hvorfor opmærksomheden først og fremmest skulle rettes mod de vigtigste af hovedfjendens "mål."²⁶

Dette var en klar instruks om, at koncentrere sig om de vigtigste kontakter. Den blev sendt ud

til de residenturer, der hørte under 3. afdeling. Og som alle andre sovjetborgere kunne også KGB-folkene læse alt det, der ikke stod i dokumentet. En opstramning betød også øget kontrol, og dermed øget risiko for at blive opdaget.

Heiberg har sammen med sine kollegaer fra kommissionen i en kronik i Berlingske Tidende skrevet: "Problemet med Gordievskij-materialet er, at det er fuld af faldgruber, som kun en stringent analytisk og upartisk læser vil bemærke."²⁷

Det er utvivlsomt rigtigt.

Men et livslangt studium af det sovjetiske systems faldgruber er nu også en hjælp, når man skal forstå Gordievskij og KGB. De tre kronikører har på intet tidspunkt demonstreret, at de besidder den fornødne indsigt i det sovjetiske system, som KGB var en del af, og som Gordievskij efter at have været udstationeret i Vesten ikke længere kunne være en del af. Gordievskij var dissident. Hermed adskiller sig fra sine kollegaer i KGB. Det må man også forholde sig til, når man bruger ham som kilde.

Den lukkede bog

Ovenfor har jeg slået ned på nogle enkelte punkter i ét enkelt bind i PET-kommissionens beretning. Som det fremgår er der mange muligheder for alternative tolkninger. Der er også brug for uddybning af materialet, og for at det bliver sat ind i en større sammenhæng. Morten Heiberg og den øvrige kommission har samlet og bearbejdet et stort materiale, som naturligvis bør lægges frem for forskningen – hvis beretningen skal være andet og mere en lukket bog, hvis konklusioner, man må tage for givet,

fordi ingen har mulighed for kontrollere dem.

Noter

1. Peter Blume: *Tiltalefrafald*, i Ugeskrift for Retsvæsen, 1982.
2. Morten Heiberg: KGBs kontakt og agentnet i Danmark, s.127.
3. Heiberg, s.109.
4. *ibid.* ss. 108-109.
5. *ibid.* ss.110-111.
6. *ibid.* s. 111.
7. *ibid.* s.113. Heiberg har imidlertid ikke omtalt et møde, der fandt sted d.3. marts. Jeg går ud fra at det drejer sig om mødet mellem politiassessor Arne Stevns og en repræsentant for en vesteuropæisk tjeneste, der fandt sted 5. marts 1981.
8. *ibid.* s.112.
9. For en diskussion af denne problematik se f.eks. Jørn Vestergård: "Påvirkningsagenter. Om spionageparagraffer mv.", Juristen, 1994, vol. 76; og Ole Hasselbalch: "Indflydelsesagenter" og straffelovens 12. kapitel," Ugeskrift for Retsvæsen, august 2008.
10. Notat om ulovlig efterretningsvirksomhed efter gældende dansk ret, udarbejdet af Justitsministeriet, dateret 8. september, 1981. AHP-sagen, PETs arkiv, afklassificeret.
11. Lovforslag nr. L 192, fremsat 28. april 1982. Lovforslag Folketingsåret 1981-82 (2. samling), sp.4825-4826.
12. Bo von Eyben, Jan Pedersen og Thomas Rørdam: Karnovs Lovsamling § 108 (426), s.4997, 2006; Vagn Greve, Asbjørn Jensen og Gorm Toftgaard Nielsen: Kommenteret straffelov. Speciel del § 108, 8. omarbejdede udgave, 2005.
13. Morten Heiberg, s.119. I notatet om ulovlig efterretningsvirksomhed fra 8. sept. 1981. giver Justitsministeriet imidlertid udtryk for, at det "næppe [kan] være udelukket at straffe efter §108", "hvis

modtageren [af økonomisk støtte, ah] er i mere fast forbindelse med fremmed efterretningstvæsen og handler efter dettes ordrer". Notat af 8. Sept. 1981 op.cit.

14. F.eks. at Centralkomiteens Internationale Afdeling og KGB netop i disse år kørte en intens propagandainsats både åben og skjult over for Vesten. Propagandaen var rettet fortrinsvis mod NATOs dobbeltbeslutning. I Skandinavien tog kampagnen en lidt anden drejning, hvor "Norden som atomfri Zone" var omdrejningspunktet. Det Sovjetiske Kommunistpartis Centralkomité dekretede i april 1980 at sætte alt ind på, at aktivere offentligheden i Vesten mod NATOs dobbeltbeslutning. Se Bukovskij-arkivet, www.bukovsky-archives.net, 8. KPSS and Peace Propaganda, link 0828, dokument nr. CT206/32.

15. Der er tale om forskellige rapporter, udfærdiget af Svendborg Kriminalpoliti. Rapporterne består mestendels af transkriptioner og resuméer af aflytninger. Undertegnede har haft adgang til materialet hos PET.

16. Det fremgår af den aflytnings-transkription, Heiberg selv har an-

ført på s. 83. Her siger Arne Herløv Petersen bl.a.: "Du, jeg har med mine venner, det kan vi godt sige, jeg håber ikke, at jeg bliver aflyttet, den sovjetiske ambassade er involveret i sagen, men vi har lavet en appel, som hedder: Atomfri zone i Norden... den skal trykkes som annonce om en 10 dages tid."

17. PET's arkiv, AHP-sagen, aflytningstranskription, 1. juni 1981. Replikskiftet i samtalen, hvor Arne Herløv fortæller, at han er blevet bestilt til opgaven af Merkulov, lød således: AHP: "Nå, i øvrigt har jeg muligvis ophørt min forbindelse med den sovjetiske ambassade", samtalepartner: "hvorfor det?", AHP: "fordi, jeg synes Volodija (Merkulov) er en røv, simpelthen." samtalepartner: "nå", AHP: "øh, han bestiller mig, jeg siger ikke noget til at arbejde ulønnet i 3-4 dage, selvom himlen skal vide, at jeg har brug for al den arbejdstid, jeg har, ikke." Undertegnede har haft adgang til materialet hos PET, materialet er udfærdiget af Svendborg Kriminalpoliti. Det er ikke klassificeret.

18. PET's arkiv, AHP-sagen, resumé. Materialet er udfærdiget af

Svendborg kriminalpoliti, det er ikke klassificeret. Heiberg citerer samme passage s. 86, men forholder sig som nævnt ikke til den.

19. Heiberg s. 85.

20. PET-kommissionens Beretning bind 1, Indledning, Ole Stig Andersens udtalelse til PET-kommissionens beretning, bilag 6, ss.197-215, s. 213.

21. Heiberg s. 97-98.

22. Heiberg s. 150.

23. Oleg Gordievsky: Next Stop Execution, London 1995, s.155.

"Needless to say, because the system was so deeply flawed, people constantly took advantage of it, inventing meetings and creating fictitious contacts while they pocketed the money."

24. Heiberg, s. 179.

25. Gordievsky: Next stop Execution, ss. 334-335.

26. Christopher Andrew og Oleg Gordievskij: Instructions from the Centre. Top Secret Files on KGB Foreign operations 1975-1985, London 1991, ss.40-43.

27. "Mesterspionen", kronik, Berlingske Tidende, 21. nov. af Regin Schmidt, Rasmus Mariager og Morten Heiberg.